

Gergely Orsolya

KULTURÁLIS INTÉZMÉNYEK KAPCSOLATI KULTÚRÁJA

A térségben végzett korábbi kutatások¹ folytatásaként olyan elemzés elvégzése mutatkozott célszerűnek, amely a térség kulturális intézményeire terjed ki, és amelynek során átfogó képet nyerünk az intézményekre ma jellemző kapcsolati kultúra jellegére vonatkozóan, az intézményvezetőknek a kapcsolati kultúra és annak fejlesztésével kapcsolatos tudásáról és magatartásáról. A 2006-ban megvalósuló kutatás² hasznosan egészíti ki a korábbi adatfelvételi munkákat, és a korábbi anyagokkal együtt megalapozza egy középtávú térségi kulturális fejlesztési keretprogram megfogalmazását. Itt a kérdőíves kutatás³ eredményeinek gyorsjelentésszerű megállapításainak áttekintésére teszünk kísérletet.

1. Kapcsolatok PARTNEREKKEL (kapcsolatok eredményessége)

A kulturális intézmények által fenntartott kapcsolatok elemzése során tehetünk néhány általános megállapítást. A helyi médiával a kapcsolat jó, míg az országos médiával kapcsolatosan ez sokkal kevésbé mondható el. A helyi médiával az intézmények túlnyomó többsége kapcsolatban áll (85%), ennek kétharmada kimondottan jónak minősítette ezt a kapcsolatot. Csupán 15%-ot tesz ki azon intézmények száma, akik nem állnak kapcsolatban a helyi, regionális médiával. Az országos médiánál már teljesen fordítottnak tűnik a dolog: az intézmények mintegy egyharmada mondja azt, hogy van kapcsolat az illető kulturális intézmény és az országos média között, és ebből is csupán minden negyedik nevezi ezt egy jó kapcsolatnak, a többség csak közepesnek ítéli meg.

¹ Kulturális kataszter, forrásbevonási gyakorlat, képzési és információszerzési igények, meghatározó kulturális intézmények vezetőivel készített mélyinterjúk (ld. Oláh Sándor (2006) (szerk.): *Térség és kultúra*).

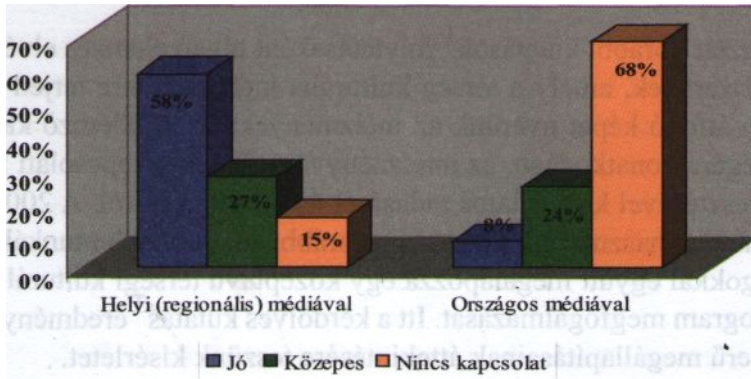
² A kutatás a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és Hargita Megyei Kulturális Központ partnerségében került megszervezésre és lebonyolításra. Jelen tanulmány részlet a teljes kutatási jelentésből (Bíró A. Zoltán — Gergely Orsolya: *Székelyföldi kulturális intézmények és szervezetek kapcsolati kultúrája*. Kézirat).

³ A kutatás a KAM keretén belül 2006 május-június során zajlott. Önkitöltős kérdőívet alkalmaztunk, ezt válaszboríték és felkérő levél kíséretében postán juttattuk el Brassó, Kovászna, Hargita és Maros megyék kulturális intézményeihez. Kiindulópontként a kulturális kataszter vizsgálat során létrehozott adatbázist vettük alapul. A mellékelt borítékokban határidőre 205 intézménytől érkezett vissza kitöltött kérdőív.

A médiával való kapcsolat tekintetében tehát lokális beágyazottságról beszélhetünk: a rendezvényekről, tevékenységről, egyáltalán az intézmény létezéséről esetlegesen a helyi regionális média szerezhethet tudomást, illetve tudósíthat⁴.

1.ábra: A csoport/szervezet viszonya a médiával

Mennyire eredményes a kapcsolata a helyi, ill. az országos médiával?

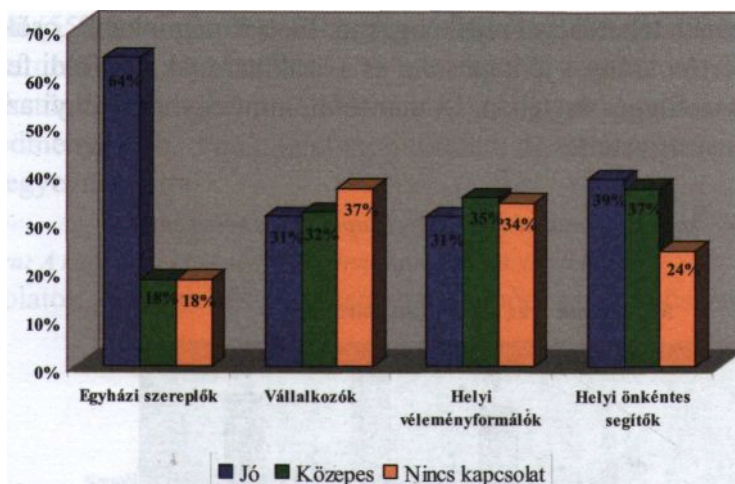

A lokalitás vonalán haladva tovább, a helyi intézményekkel és helyi szereplőkkel való viszony vizsgálatára térnénk ki. Úgy a helyi önkormányzattal, mint az iskolával a válaszadó intézmények közel 90%-a kapcsolatban áll: több mint kétharmada jó kapcsolatot tart fenn, 9 intézményből 2 közepesnek minősíti ezt a kapcsolatot, és egytizednyi azok száma, akik semmilyen kapcsolatban nincsenek ezen helyi intézményekkel. A helyi társadalmi szereplőkkel már nem ilyen magas a kapcsolattartási és a jó kapcsolattartási arány. Illetve nem minden esetben. Ugyanis az egyházi szereplőkkel úgy tűnik igen jó a kapcsolata az intézmények túlnyomó többségének. De már a vállalkozókkal, vagy a helyi véleményformálókkal, önkéntes helyi segítőkkel minden harmadik intézmény nem áll kapcsolatban. Illetve ahol létezik is a kapcsolat, az csupán az esetek felében bizonyul jónak, és felében csupán közepesnek.

⁴ Tekintettel arra, hogy a kutatásunk elsősorban olyan intézményekre terjedt ki, amelyek döntő többsége helyi vagy legfeljebb kistérségi funkciót lát el, a fentebb jelzett különbség részben logikusnak és természetesnek tűnhet. Az eltérés azonban meglepően nagyfokú. Az országos médiának láthatóan nincsenek eszközeik és módszertanaik ahhoz, hogy programszerűen és szisztematikusan elérjék a helyi kulturális intézményeket és programjaikat. Az nyilvánvaló, hogy az egymásra találás érdekében a kulturális intézményeknek kellene lépni, ám a kutatás adatai arra utalnak, hogy ezt valamilyen oknál fogva nem tudják megtenni és/vagy egyelőre nem tartják fontosnak. A felmérés során nyert adatok arra figyelmeztetnek, hogy ezen a téren célszerű olyan támogató/segitő programot indítani, amelynek eredményeként a helyi, kistérségi kulturális szervezetek és események az országos médiában sokkal gyakrabban és nagyobb súllyal jelenhetnek meg. Ez különösen érvényes a napilapokra, valamint a web portálokra.

2.ábra: A csoport/szervezet viszonya helyi szereplőkkel

A csoport/szervezet viszonya a helyi vezetőkkel

A szakértőkkel, illetve a külföldi szervezetekkel, csoportokkal a kapcsolatok hasonló hármas tagozódásban oszlanak meg: egyharmad kimondottan „jó” kapcsolatot tart fenn, egyharmad csak közepesnek minősíti a kapcsolatát a szakértőkkel, külföldi csoportokkal, egyharmad meg nem is tud beszámolni ilyen kapcsolat létéről.

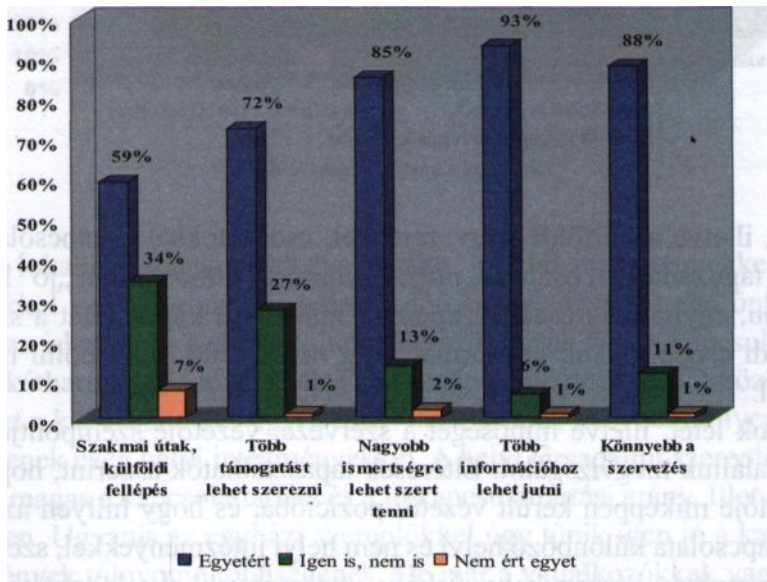
A kapcsolatok létét, illetve minőségét a szervezet vezetője szempontjából is érdemesnek találtuk megvizsgálni. Eltérések tapasztalhatók aszerint, hogy a csoport képviselője miképpen került vezetői pozícióba, és hogy milyen az intézménynek a kapcsolata különböző helyi és nem helyi intézményekkel, szereplőkkel. Azt tapasztaltuk, hogy a helyi, lokális intézményekkel a leggyakoribb a jó kapcsolat. Az említések abszolút gyakoriságát vizsgálva azt kell megállapítanunk, hogy a legtöbb intézmény a legjobb kapcsolatot a helyi iskolával, az (helyi) egyházi szereplőkkel, valamint a helyi önkormányzattal tart fenn. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a legtöbb jó kapcsolattartást, kapcsolatépítést a választott személyek által vezetett szervezetek, csoportok mondják magukénak. Illetve természetesen azt is meg kell említenünk, hogy arányosan alacsony továbbá az országos médiával és az információforrásokkal ápoltság (jó) kapcsolatok száma.

Abban, hogy mit eredményez intézményeik számára a jó kapcsolat, eléggé egyöntetűeknek tűnnek a válaszok. Közel 90% egyetért abban, hogy a jó kapcsolat megkönnyíti a szervezést, ugyanakkor több információ megszerzését,

eljutását teszi lehetővé, illetve nagyobb ismertségre lehet szert tenni. Szintén magas, de valamivel alacsonyabb az egyetértési arány a több támogatás szerzésének lehetősége és a jó kapcsolat közti összefüggés esetében. Az intézmények kétharmada ért határozottan egyet azzal, hogy a jó kapcsolattartás több támogatás megszerzésének lehetőségét rejti magában. Illetve még inkább „csökken” az abszolút egyetértési arány a jó kapcsolat és a szakmai utak, külföldi fellépések közti szoros összefüggés esetében. Itt már több, mint egyharmadnyi az *igen is*, *meg nem is* típusú egyetértés.

3.ábra: A „jó” kapcsolat eredményességével kapcsolatos vélemények

Mit eredményez a JÓ kapcsolat?

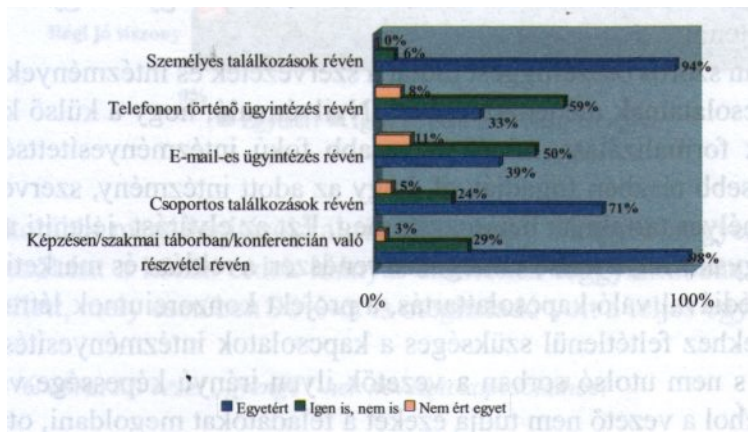
2. Kapcsolattartási módok

A kapcsolattartás legeredményesebb módjainak felderítése céljából megfogalmazott kérdésekre érkezett válaszok alapján elmondható, hogy szinte minden egyes intézmény esetében a személyes kapcsolattartás bizonyul a legeredményesebbnek: a megkérdezettek kiemelkedően magas (95%) arányban értettek egyet azzal, hogy a kapcsolattartás eredményességének kulcsa a szemtől szembeni interakció. A csoportos találkozások is eredményesnek bizonyulnak a megkérdezett intézmények 73%-ánál, ami szintén a „face to face” kommunikáció előnyeire és pozitív eredményeire utal(hat). Ugyanakkor a szakmai táborok, konferenciákon való részvétel – bár kevesebben értenek vele egyet, mint az elő-

ző két esetben – szintén ezen logika alapján sorolódik a kapcsolattartás eredményességének feltételeihez. A telefonon keresztül lebonyolított kapcsolattartással szemben már sokkal szkeptikusabb vélemények fogalmazódtak meg: csupán egyharmad ért egyet ezzel, több mint fele a válaszoknak a köztes kategóriába sorolódott (55%), és mondhatni, hogy majdnem minden tizedik esetben határozott egyet nem értés tapasztalható. Az információs társadalom újabb térhódításának lehetünk tanúi: többen vélekednek úgy, hogy az e-mailen történő ügyintézés eredményesebb, mint a telefonon történő, de természetesen itt is találunk 10%-os egyet nem értést.

4. ábra: A kapcsolat eredményességének kommunikációs feltétele

A kapcsolattartás a legeredményesebb...

A kapcsolatok jellegével és a kapcsolattartás módozataival összefüggő fentebb bemutatott adatsorok több oldalról is bemutatják a kulturális intézmények és szervezetek jelentős mértékű lokális beágyazottságát. A lokális beágyazottság mértéke és formája többféle szemszögből elemezhető és értékelhető. Az erős, több síkon is kimutatható beágyazottság egyfelől pozitív tény, a szóban forgó intézmény vagy csoport helyi támogatottságát, elfogadottságát jelzi. Ugyanakkor a kapcsolatok hangsúlyozottan személyes jellege arra enged következtetni, hogy ezek a helyi kapcsolatok kevésbé intézményesítettek és kevésbé formalizáltak. Ez arra is utalhat, hogy a kulturális intézmények és szervezet sok esetben jelentős mértékben személyfüggők, a választott/megbízott vezető személye nem csupán a szervezet számára fontos kapcsolatokat hordozza, hanem bizonyos értelemben a szóban forgó szervezet, intézmény „sorsát” is. Ha a vezető valamilyen oknál fogva nem dolgozik tovább, akkor a szorosan a személyéhez köthető és alapszinten sem formalizált, nem intézményesített kapcsolatok elveszhetnek.

Ez – megítélésünk szerint – a térségi kulturális intézmények és szervezetek legfontosabb jelenlegi kérdése, még pontosabban dilemmája. A szervezet, intézmény kiépítettségnek és működtetésének jelentős fokú „személyes tartalma” egy időben előny és hátrány. Előny a helyi elfogadottság, a helyi támogatás szemszögéből, hiszen a helyi közösség szemében a vezető személye gyakrabban nagyobb fokú garanciát kínál, mint a lokális közösségben amúgy is ismeretlen intézményesítettség. A külső szakmai megítélés, a szervezet, intézmény professzionális fejlesztése optikájából a magas arányú „személyes tartalom” inkább a fejlődés és a hatékonyság gátjának tűnik. Mindkét nézőpont helytálló a maga nemében, de a kétféle nézőpontot nehéz egyeztetni. A „személyes tartalmak” jelenléte nyilvánvalóan az intézményesülés útjában áll, az intézményesülés a maga során a „személyes tartalmakat” lebontja vagy perifériára szorítja. Ezzel a dilemmával – föltehetően – csak úgy lehet együtt élni, ha maguk a vezetők fölismerik ezt a kettős helyzetet, a kettős helyzetből adódó kettős szerepet, és megtanulják, hogy miként lehet – különböző helyzetekben – egyik vagy másik elvárásnak eleget tenni.

Mindez nyilván szoros összefüggést mutat a szervezetek és intézmények ki-fele irányuló kapcsolatainak menedzselésével. Nyilvánvaló, hogy a külső kapcsolati végpontok formalizálást, minél magasabb fokú intézményesítettséget várnak és csak kisebb részben fogadják el, hogy az adott intézmény, szervezet működését a személyes tartalmak határozzák meg. Ezt az elvárást jeleníti meg a forrásbevonási gyakorlat, a külső támogatási rendszer, a reklám és marketing-tevékenység, a médiával való kapcsolattartás, a projekt konzorciumok létrehozása stb. Mindezekhez feltétlenül szükséges a kapcsolatok intézményesítésére törekvő szándék, s nem utolsó sorban a vezetők ilyen irányú képessége vagy szakmai tudása. Ahol a vezető nem tudja ezeket a feladatokat megoldani, ott az intézmény túlságosan is befele forduló marad, a lokális jelleg inkább korlátként kezdhet működni mintsem hasznos és termékeny endogén adottságként.

(...)

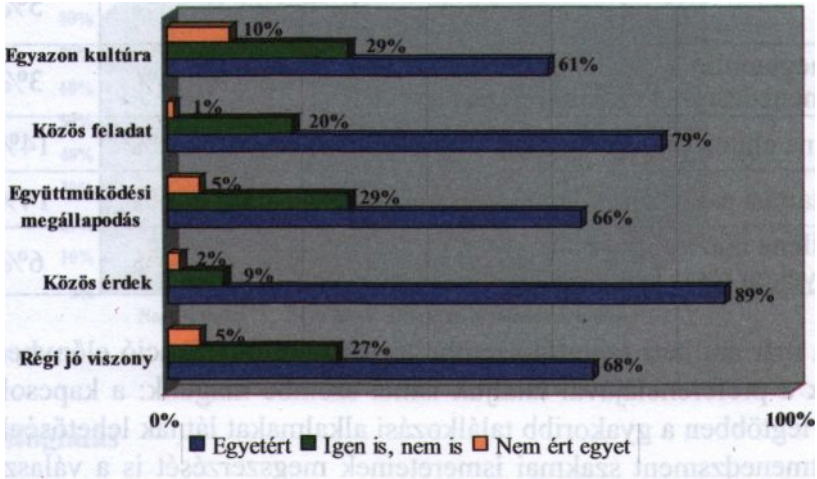
3. A kapcsolatok értékelése

A kulturális intézmények számára elküldött kérdőívek arra is rákérdeztek, hogy melyek lehetnek a jó kapcsolat feltételei, illetve mi gyengítheti a kapcsolatokat. A válaszok alapján az mondható el, hogy legtöbbször a közös érdek felismerését tartják a jó szakmai kapcsolat legfontosabb feltételének, illetve a közös feladat létét. A személyes régi jó viszony, barátság, ismeretség is fontosnak bizonyul a vélemények tükrében, ugyanúgy ahogyan az együttműködési megállapodás is. A válaszadók több mint fele ezeket nagyon fontosnak ítélte meg. Az egyazon kultúrához tartozás, mint a jó kapcsolat feltétele bizonyult a

legkevésbé fontosnak a válaszadók szemében, ám itt is fele arányt meghaladja a teljes mértékben egyetértők aránya.

5. ábra: Mit feltételez egy „jó”-nak nevezett kapcsolatot?

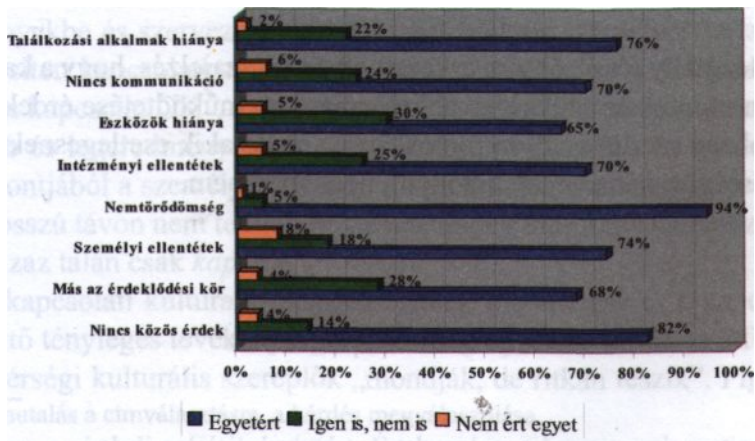
A JÓ kapcsolat feltétele

A korábbi megállapításokkal rímél az, hogy a kapcsolat gyengeségét okozó tényezőként a közös érdek hiányát említették leggyakrabban a nemtörődömség mellett, mely esetében 90%-ot is meghaladó volt a teljes egyetértés aránya.

6. ábra: Mi vezet „gyengé”-nek nevezett kapcsolathoz?

A kapcsolat GYENGE, ha

1. tábla: A kapcsolatok javítására vonatkozó elképzelések

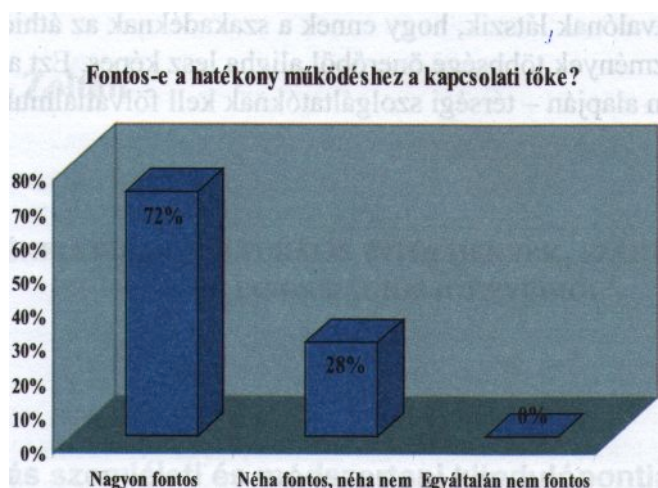
	Egyetért	Igen is, nem is	Nem ért egyet
Több találkozási lehetőség kellene	77%	21%	2%
Helyben az érdekek egyeztetésére lenne szükség	67%	28%	5%
Jó lenne megtanulni a kapcsolatmenedzsment szakmai fogásait	73%	24%	3%
Fontos lenne ehhez értő külön munkatárs	54%	32%	14%
Kapcsolattartási eszközökre lenne szükség	60%	26%	14%
Többet kellene utazni, szakmai rendezvényeken részt venni	73%	21%	6%

A korábban már említett szemtől-szembe történő kommunikáció előnyben részesítésének a preferenciájával találjuk ismét szembe magunk: a kapcsolatok javítására a legtöbben a gyakoribb találkozási alkalmakat látnák lehetőségként. A kapcsolatmenedzsment szakmai ismereteinek megszerzését is a válaszolók háromnegyede tartja fontosnak, illetve a szakmai rendezvényeken való részvételt is szintén sokan látják a kapcsolatok javításának lehetőségeként.

A táblázat adatai azt mutatják, hogy a kapcsolatok javításában a személyi és intézményi viszonyoknak adnának prioritást, és sokkal kisebb szerepet szánnak a szaktudásnak és a hatékonyabb kapcsolattartási eszközöknek. Ez tulajdonképpen arra utal, hogy a kapcsolati kultúra javítását a megkérdezettek fontosnak tartják ugyan, de nem annyira, hogy erre a tevékenységre jelentősebb mennyiségben áldoznának időt, energiát, anyagi forrásokat. Másképpen fogalmazva: inkább helyrehozni, javítani kell a dolgokat és nem strukturálisan megváltoztatni.

Egyetlen intézmény részéről sem érkezett olyan visszajelzés, hogy a kapcsolati tőke ne lenne fontos és szükséges az intézmény jó működtetése érdekében. A túlnyomó többség szerint nagyon fontos, ám vannak, akik esetlegesnek ítélik meg ezt a fontosságot: néha annak bizonyul, néha meg nem.

7. ábra: A kapcsolati tőke fontossága

Összefoglalás

A megkérdezettek körében a kapcsolatok fontossága ismert és elismert. Ez fontos megállapítás, mert arra utal, hogy jól átgondolt és célirányos képzéssel, illetve szaktanácsadással ezen a területen már lehet továbblépni. Nem szükséges a kapcsolatmenedzsment fontosságát és aktualitását hirdetni, rá lehet térni a módszertani, technikai ismeretek terjesztésére.

Ami különlegesen fontosnak tűnik elméleti és gyakorlati vonatkozásokban egyaránt az a lokális beágyazottságból adódó sajátos ambivalencia, s ennek valamiféle szakmai kezelése. Az erős lokális beágyazottságot többféle tényező együttesen is termelheti: a helyi igény, a lokális szervezeti hagyomány, az intézményekbe és szervezetekbe bevitt hangsúlyos személyes tartalom, az intézményesített kapcsolatcultúra kialakításához szükséges tudás hiánya. Azaz nem minden kapcsolat OK⁵, azaz a szervezeti versenyképesség szemszögéből nem a legjobb és legeredményesebb. Legalábbis az intézmény és intézményesítettség szempontjából a személyfüggő kapcsolatok talán csak ideiglenes kamatoztathatók, hosszú távon nem tekinthető az intézmény kulturális kamatoztatható tőkének. Azaz talán csak *kapcsok*⁶.

A kapcsolati kultúra szükségességének fölismerése és a kapcsolati kultúrát fejlesztő tényleges tevékenység között még egyelőre kevés az átfedés. Más szóval a térségi kulturális szereplők „mondják, de ritkán teszik”. Figyelembe véve

⁵ Visszautalás a címválasztásra, a kérdés megválaszolása.

⁶ Kapocs, a címbeli szójáték kedvéért. Értelmezése: a kapocs csak esetleges viszony, nem hosszú távú és oda-vissza irányú partnerség.

azt, hogy ezen a téren programszerű, átgondolt segítséget az elmúlt 15 év során nem, vagy csak keveset kaptak, ezen a helyzeten egyáltalán nem kell csodálkoznunk. Az is nyilvánvalónak látszik, hogy ennek a szakadéknak az áthidalására a szervezetek és intézmények többsége önerőből aligha lesz képes. Ezt a feladatot – átgondolt program alapján – térségi szolgáltatóknak kell fölvállalniuk.

Biró A. Zoltán

**A SZÉKELYFÖLDI KULTURÁLIS INTÉZMÉNYEK, SZERVEZETEK KÉPZÉSI
ÉS INFORMÁCIÓS IGÉNYEIRŐL¹**

A kutatás szemléleti és módszertani kiindulópontjai

A kelet-erdélyi tömbmagyar régióval kapcsolatban az elmúlt közel másfél évtized során jó néhányszor elhangzott már az az állítás, hogy a térség kulturális értékei jelentősek, a térség kulturális adottságai a fejlesztési programok egyik fontos alternatíváját jelenthetik. Ezek a megközelítések azonban jóval kisebb súlyt kaptak, mint a gazdasági vagy szociális jellegű megközelítések. Jellemző, hogy a megyei, kistérségi fejlesztési programokban a kulturális adottságok hasznosítása csak elvétve szerepel, a térségi forrásbevonási gyakorlatban a kultúrához kapcsolódó pályázatok száma csekély. Miközben néhány non-profit szervezet kísérletet tett képzési programok megszervezésére, nem került sor a térségi adottságok szakszerű számbavételére. Az sem mellékes tény, hogy a kulturális adottságok értelmezése ebben a régióban megmaradt a kultúra hagyományos, szűkebb körű értelmezése mellett (népi hagyományok, rendezvények szervezése stb.). A több területen jelentkező, a maguk nemében esetenként nagyon is hasznos lokális vagy alkalmi kezdeményezések mellett nem került sor szakmailag megalapozott térségi léptékű elképzelések kidolgozására. Ennek oka többek között az is, hogy a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által kezdeményezett kulturális kataszter program 2003-as megszervezése előtt nem zajlottak átfogó tényfeltáró munkák. De az okok között említhető az is, hogy nem jelent-

¹ Az ebben a tanulmányban bemutatott kutatás kérdőíves adatfelvételt is tartalmazott, amelyben az intézményvezetők opcióit mértük fel. A survey kutatásban Bálint Blanka és Miklós István vett részt. Lásd: Biró A. Z. – Bálint B. – Miklós I.: Székelyföldi kulturális intézmények, szervezetek képzési és információs igényei. Kutatási jelentés (kézirat).

kezett olyan térségi intézményi szereplő, amely rendelkezett volna megfelelő infrastrukturális kerettel és szakmai kompetenciával a kulturális menedzsment körébe tartozó térségi programok kidolgozásához és/vagy kivitelezéséhez.

A Hargita Megyei Kulturális Központ által 2003-ban megfogalmazott fejlesztési keretprogram volt az első olyan javaslatcsomag, amely térségi hatókörű szakmai szolgáltatáscsomag (képzés, információterjesztés, szaktanácsadás) megtervezését és kivitelezését célozza. Ez az elképzelés többek között abból indul ki, hogy a térség kulturális szereplői jelen pillanatban nem elég erősek ahhoz, hogy kezdeményezői és kivitelezői legyenek egy komplex térségi kulturális fejlesztési programnak. Már csak azért sem, mert az egyes intézmények, szervezetek, csoportok számára az önfenntartás is igen komoly feladatot jelent. Ezért célszerű abból kiindulni, hogy első lépésben a térségi kulturális szereplők megerősítése a legfontosabb feladat, és csak ezek után következhet majd – térségi kulturális szereplők részvételével – átfogó, vagy ágazati fejlesztési programok kidolgozása. A térségi kulturális szereplők megerősítésének legfontosabb területe a szakmai képzés (akkreditált képzési programok, a szakképzés módszertani központjának létrehozása), a rendszeres és tartalmas információszolgáltatás, nem utolsó sorban pedig a kulturális intézmények és csoportok munkájának minden fontos területét felölelő szaktanácsadás.

A NKÖM által szorgalmazott és támogatott, a kárpát-medencei magyarság kulturális intézményeinek számbavételére irányuló adatbázis készítési program egész sor nagyon lényeges kérdést hozott felszínre (a székelyföldi térségben az adatfelvételt a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és a Hargita Megyei Kulturális Központ közös program keretében végezte). Ez az adatbázis program nem csupán a jogi/adminisztratív státusz és az elérhetőség számbavételére terjedt ki, hanem a működés néhány fontos szegmensére is. Az összegyűjtött anyag egyfelől egyértelműen jelzi a térségi kulturális szereplők nagy számát, sokféleségét, a kezdeményezések nagy számát és tartalmi gazdagságát, társadalmi szerepkörének sokféleségét. Az állami, önkormányzati támogatottságú intézmények mellett jelentős szerepet játszanak a térség kulturális életében az egyesületek és alapítványok, a jogilag be nem jegyzett, de „intézményként” működő csoportok, s nem utolsó sorban a szintén „intézményként” működő lokális vagy regionális rendezvények. Másfelől viszont hangsúlyosan jelentkezik ennek a meglehetősen diverzifikált kulturális „intézményi” szerkezetnek a szervezeti és egzisztenciális gyengesége, külső tényezőknek való kiszolgáltatottsága, efemer jellege, minőségi sokfélesége.

Ebből a helyzetből kiindulva fogalmazódott meg az az elképzelés, hogy célszerű alaposan számba venni a képzéssel, információszerezéssel, szaktanácsadással kapcsolatos térségi igényeket. Ezen belül pedig a képzéssel, az információ-

szerzéssel, a szaktanácsadással kapcsolatos tartalmi elvárásokat és didaktikai, technológiai elképzeléseket is.

A kulturális kataszter program eredményei kapcsán arra számítottunk, hogy a térségi intézményi szereplők az igények megfogalmazása terén elsősorban a saját intézményük, szervezetük, csoportjuk közvetlen és minél rövidebb idő alatt történő megerősítéséből fognak kiindulni. Ily módon a kutatás elvezethet a tényleges és aktuális szükségletek körvonalazásához, amelyre rövid- és középtávon indítható képzési programokat lehet építeni. Ugyanakkor arra is számítottunk, hogy a térségi kulturális intézményrendszer jelenlegi helyzetéből adódóan, a megkérdezett intézményi vezetőktől egyelőre nem várhatjuk olyan igények megfogalmazását, amelyek a térségi intézményrendszer egészére vonatkoznak, vagy amelyek a kulturális képzésben és szolgáltatásokban ma korszerűnek minősülnek. Gondolunk itt például olyan képzési tartalmakra, amelyek ma már a kultúra tágabb értelmezését veszik alapul (pl. a kultúragazdasághoz kapcsolódó tevékenységek megismertetése, vagy a számítógép és az Internet által lehetővé tett oktatás technológiai eljárások alkalmazása). Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy az igények feltérképezése során egyaránt figyelni kell az úgynevezett „egyéni” (személyes) igényekre és a térségi kulturális intézményrendszer jelenlegi helyzetéből adódó „strukturális” igényekre. Ennek az egymást mellett élő, de funkcionális elkülönülő két szintnek az együttes vizsgálatát célozta ez a kutatási program.

Az elmúlt évek tapasztalatainak ismeretében azt a kiindulópontot mindenképpen el lehet fogadni, hogy a térségi kulturális intézmények megerősítéséhez feltétlenül szükséges a rendszeres és szakszerű képzés, az információszolgáltatás, a szaktanácsadás biztosítása. A korábban megszervezett képzési programok kapcsán mindig volt érdeklődés. Az is nyilvánvalónak tűnik, hogy ilyen programok hiányában a térség kulturális intézményeinek megerősödésére nem lehet számítani. Egy komplex szolgáltatói csomag kidolgozása és alkalmazása azonban szükségessé teszi az egyes kulturális intézmények szintjén jelentkező „egyéni” elvárások, valamint a térségi strukturális igények minél részletesebb rögzítését. Egy ilyen kutatás egész sor hasznos információt kínálhat a szolgáltatás csomag megtervezéséhez és első moduljainak kidolgozásához. Ugyanakkor rögzít egy kiinduló helyzetet, lehetőséget kínálva a későbbi hasonló vizsgálatok eredményeivel való összehasonlításra. Hasznosnak ígérkeznek a kutatási eredmények olyan térségi vagy kisebb hatósugarú szakmai tapasztalatcserék számára is, amelyek térségi szereplők bevonásával elemzik a kulturális intézmények menedzsmentjével és fejlesztésével kapcsolatos kérdéseket.

A tényfeltárás aktualitását erősíti az a tény is, hogy 2004-ben újjászerveződött Romániában a felnőttoktatás jogi és adminisztratív rendszere. Az új szabályozási rendszer egyik fontos eleme az, hogy bevezeti a felnőttképzési progra-

mok es intézmények akkreditációját. A korábbi, alkalmoszerű és próba-szerencse típusú képzések helyét fokozatosan átveszik az országos képzési jegyzék és akkreditációs szabályok szériát szerveződő képzési programok. Mindezzel fokozatosan megváltozik a felnőttképzési programok során szerzett tanúsítványok munkaerő piaci hasznosíthatósága. Lényeges új elem az is, hogy az új szabályozás a felnőttképzést a megyei és területi szakintézmények legfontosabb feladatává teszi. Mindkét említett újdonság arra ösztönöz, hogy tényszerűen vegyük számba a kelet-erdélyi többségi régió kulturális szereplőinek képzési igényeit. Az új szabályozás megjelenése egyfajta professzionális újrakezdés esélyét jelenti a kulturális jellegű képzésben, ugyanakkor kiváló alkalmat is jelent a jól átgondolt közép- és hosszú távú képzési programok kialakításában (pl. képzési irányok kijelölése, tananyagok kidolgozása, programok és intézmények akkreditálása stb.).

A kutatás témája kapcsán jeleztük, hogy a komplex szolgáltatási csomagra vonatkozó igényeknek két, funkcionálisan elkülönülő szintje van. Egyfelől az egyes intézmények és az azokat vezető személyek „egyéni” igényei, másfelől a térségi kulturális intézményrendszer jelenlegi helyzetéből adódó „strukturális” igények. A két szint vizsgálata eltérő módszertan alkalmazását követelte meg. Ennek alapján a kutatás tulajdonképpen két modul keretében zajlott.

Az első modul keretében a strukturális igények körvonalazására törekedünk. Megvizsgáltuk a térségi kulturális intézmények előtörténetét, beleértve az 1989 előtti időszak gyakorlatát, valamint az 1989 utáni fontosabb elemeket. Úgy véltük, hogy ezeknek az előzményeknek a feltérképezése és figyelembe vétele hasznos lehet annak megértéséhez, hogy a mai kulturális szereplők miért úgy viselkednek, ahogyan viselkednek, miért éppen azokat az igényeket fogalmazzák meg, amelyeket megfogalmaznak. Mindebben nyilván az intézményvezetők személye, életútja is fontos kérdés, hiszen életpályájuk, képzettségük és szakmai tudásuk, a kultúra kisebbségi társadalomban játszott szerepéről vallott felfogásuk tekintetében nagyon különböző egyénekről van szó. A visszatekintés már csak azért is szükségesnek mutatkozott, mert a térség kulturális intézményrendszer hangúlyosan tagolt, az egyes intézménytípusok igen jelentősen eltérnek egymástól. Elegendő ha arra gondolunk, hogy milyen nagymértékben különbözik egymástól egy nemrégiben létrehozott lokális non-profit kulturális intézmény és egy 1989 előtt is működő állami finanszírozású könyvtár vagy éppen egy piaci igényekre figyelő könyvkiadó. Az előtörténet, a tagoltság, a humán erőforrás potenciál kérdése mind-mind olyan tényező, amely a térségi intézményrendszer strukturális jellemzőihez visz közelebb bennünket. Természetesen jelen kutatás keretében mindennek csak rövid jelzésére vállalkozhattunk. Meggyőződésünk azonban, hogy ez a rövid áttekintés hasznos lesz a surveykutatás eredményeinek

értelmezése során.

A kutatási program második modulja keretében az egyes intézmények vezetőit kérdeztük a képzéssel, információszerzéssel, a szaktanácsadással kapcsolatos problémákról. A postai úton eljuttatott kérdőív legfontosabb témakörei a következők voltak:

- a kulturális információk beszerzésének forrásai és módozatai
- a szaktanácsadással kapcsolatos elvárások
- a szakmai képzéssel kapcsolatos tartalmi és formai igények
- a korábbi képzéssel kapcsolatos pozitív és negatív tapasztalatok
- a képzés anyagi költségeivel kapcsolatos vélemények

Az alábbi áttekintés az első modul eredményeit mutatja be.

A kutatási eredmények összefoglalása

1. Az előzmények és a térségi kontextus szerepe a képzési és információs igények kialakulásába.

A kutatás során nyert adatsorok értelmezéséhez feltétlenül szükséges az előzmények rövid számbavétele. Figyelembe kell vennünk azt, hogy milyen intézményekről is van szó, hogyan működnek, milyen előzmények voltak a képzés, az információszerzés, a szaktanácsadás terén. Más szóval, képet kell alkotnunk magunknak arról, hogy a térségi kulturális szereplők ma miért olyanok amilyenek? Miért ezeket az igényeket fogalmazzák meg? Ha eltekintünk ezektől az előzményektől, akkor nagyon könnyen juthatunk arra a következtésre, hogy a térségi kulturális szereplők „gyengék”, alacsony fejlettségi szintet képviselnek. Vagy elkövethetjük azt a tévedést, hogy máshol már bevált képzési anyagot és képzési módszertant próbálunk ebben a térségben alkalmazni. Az előzmények számbavétele természetesen csak jelzésszerű, ez azonban mindenképpen szükséges a kutatás során nyert adatsorok értelmezéséhez.

1.1.

Az 1989-et közvetlenül megelőző időszakról keveset beszélünk, s ez érvényes a térségi kulturális életre is. A jelenlegi kulturális intézmények és szervezetek jelentősebb része 1989 előtt nem létezett vagy más területen tevékenykedett. Kulturális intézmény csak állami keretben, központi rendszerű finanszírozással, folyamatos szakmai és ideológiai ellenőrzés mellett működhetett. Ez érvényes volt a térségben egyébként is kis számú múzeumra, levéltárra, városi könyvtárra, városi művelődési házra. Falvakon a „kulturális igazgató” által vezetett községi művelődési ház jelentette a művelődési tevékenység számára a hivatalos és elfogadott keretet. Egyesületi vagy más szervezeti formában nem volt lehetséges kulturális tevékenységet folytatni. Kivételt jelentettek a hivatalosan el nem ismert keretek

közt működő művészek, valamint az egyéni iparosként tevékenykedő népi mesterek. Ebben az időszakban az országban kulturális szakemberképzés már nem folyt, a mai értelemben vett információterjesztés és szaktanácsadás ismeretlen volt. A minden megyeközpontban működő Népi Alkotások Háza tevékenysége elsősorban a népi mesterekre irányult. Ennek lényege a következő: egyfelől voltak a térségben magyar kulturális intézmények és tevékenységek. De ebből az intézményrendszerből teljes mértékben hiányzott az önszerveződés, a helyi kezdeményezés, a forrásszerzés, az információszerzés, a szó szoros értelmében vett szaktanácsadás gyakorlata. Ilyesmire nem volt lehetőség és nem volt igény. Még pontosabban: az intézményi, ideológiai kontextus (amelyhez még kapcsolódott a kisebbségi helyzetből adódó tiltások és korlátozások skálája) nem tette lehetővé és nem alakíthatta ki ezeket a gyakorlatokat, nem termelte és nem termelhette ki az ezekre a gyakorlatokra irányuló igényeket. Nagyon fontos tisztázni ezt a kiindulópontot, hiszen megmagyaráz egy sor, látszólag érthetetlen 1989 utáni jelenséget. Többek között azt, hogy a térségi kulturális szereplők egy jelentős része 1989 után sem tartotta fontosnak a képzést. De ez az előzmény magyarázza sok esetben azt a máig tartó tehetetlenséget, kivárást is, amelyet a lokális léptékű kulturális menedzsment terén, vagy az úgynevezett állami intézményekben lépten-nyomon tapasztalhatunk.

1.2.

Az 1989-es változás után jelentős mértékben megnövekedett a térségben a kulturális szereplők száma. Ez szoros összefüggést mutat három olyan társadalmi folyamattal, amely a romániai kisebbségi magyar társadalom újjászerveződését alapvetően meghatározta

Ezek közül az első a nemzetiségi léptékű etnikai rehabilitációs folyamat. Ez egy olyan „magyar” intézményi- szimbolikus reprezentációs burok létrehozását jelentette, amely egyrészt kifejezte, másrészt hordozta a kisebbségi öndefiníciós folyamatot. A nagyszámú újonnan létrejött vagy újraalapított kulturális intézmény, a nagyon sok kulturális esemény – a politikai intézmények és akciók mellett – főszereplője volt a kisebbségi léptékű öndefiníciós folyamatnak. Az általunk vizsgált térségben – tömbmagyar vidékről lévén szó – a kulturális intézmények és események szerepe esetenként még a politikai elemek szerepét is fölülmúlta.

A második alapvető társadalmi folyamat a lokális struktúrák rehabilitációjához kapcsolódik. A közösségi identitások, s ezen belül a lokális léptékű identitások megélésének, építésének 1989 előtti szigorú tiltása 1989 után egyfajta identitásépítési boom-ba csapott át. Helyi ünnepek, átnevezések és jelképteremtések sora, helyi szervezetek és intézmények létrehozása jelezte ezeket a lokális léptékű identitástermelési folyamatokat. Ebben a folyamatban a legnagyobb szerepet

kétségkívül maguk a lokális léptékű ünnepi események alkották, amelyek sok esetben jóval erősebben intézményesültek, mint a tényleges intézmények vagy a jogilag bejegyzett szervezetek. A kárpát-medencei kulturális kataszter vizsgálatból sajnos ezek az események kimaradtak. A székelyföldi térség kulturális intézményrendszerének megértése szempontjából ez valóban hátrányt jelent, hiszen ezek figyelmen kívül hagyásával nem csupán a valóságos kulturális szereplők egy jelentős csoportja szorul háttérbe, hanem azok a társadalmi funkciók is, amelyeket ebben a térségben ezek a jogilag nem intézménynek minősülő struktúrák láttak (és látnak) el.

A harmadik alapvető társadalmi folyamat, amely ebben a kontextusban feltétlenül figyelmet érdemel, az a lokális magyar kulturális elit igen gyors, öntörvényű újjászerveződése. Ennek a folyamatnak szintén 1989 előtti okai vannak, hiszen a lokális léptékű kulturális életet mozgató személyeket félreállították vagy tevékenységüket korlátozták. Az 1989-es változás után egyik napról a másikra szabaddá vált az esemény és ünnepszervezés, a kulturális tevékenységet folytató vagy helyi fejlesztési célokat követő szervezetek bejegyeztetése. Egyszerre léptek színre mindazok, akik úgy érezték, hogy tudásuk és/vagy joguk van ilyen tevékenységet folytatni. Voltak köztük a korábbi intézmények vezetői, de még többen olyanok, akik úgy érezték, hogy korábban félreállították őket. Mindkét csoportnak közös jellemzője az, hogy nagyon magabiztos, és határozott elképzelése van arról, hogy mit és hogyan kell csinálni. Kész szakembernek tekintik magukat, akiknek – saját felfogásuk szerint – csak résztvevőkre és anyagi eszközökre van szükségük ahhoz, hogy eredményesek legyenek. A kilencvenes években a térségben sok eseményt, ünnepet, egyesületet szerveznek, de mind ebben gyakorlatilag föl sem merül a szakmai tanulás, az információszerzés – egyszerűen: a professzionalizálódás – igénye.

1.3.

A térségi strukturális igényekre vonatkozó vizsgálatok összegzésként az alábbi megállapításokat kell kiemelnünk:

- Az intézmények fejlődési modellje ebben a térségben nem igazán termelte ki a képzési és információszerzési igényeket. Ezek – részlegesen – csak az utóbbi években tudatosultak. Azért csak részlegesen, mert a jelenleg még aktív, 1989 előtt is ezen a területen dolgozók körében a szakmai képzés gyakorlata nem igazán jelent meg, az 1989 utáni kísérletek pedig felemás eredményt hoztak. Egy korábbi Socrates/Grundtvig2 program keretében (NEXUS Projekt – Felnőttképzés, Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda, 2002.) áttekintettük a romániai felnőttképzés történetét, s ennek kapcsán a tömbmagyar régióra jellemző Hargita megyei gyakorlatot is. Az elemzés során készített SWOT analízis a nyitottságot, a sokféle képzési

próbálkozást emelte ki. Ehhez azonban negatívumként a képzési tevékenység efemer, időszakos jellege kapcsolódik, s nem utolsó sorban a képzések intézményesítettségének alacsony szintje, a tananyagok esetlegessége, a minőségi kritériumok részleges érvényesülése. Mindezek okán a rendszeres, magas szakmai színvonalú képzési programok térségi elfogadtatása nem ígérkezik könnyű feladatnak. Vélhetően nem lesz elegendő például a magas színvonalú tananyag, vagy előadói gyakorlat térségbe irányuló transzferje.

- A térségi kulturális szereplők három alapvető típusa egymástól nagyon eltérő tevékenységet folytat. Ez a három típus a következő: (1.) piaci szereplők, (2.) ténylegesen állami/önkormányzati finanszírozású intézmények, valamint (3.) a civil szervezetek, nem jogi csoportok és névlegesen önkormányzati finanszírozásúak. Eltérőek az intézményi céljaik, finanszírozásuk, társadalmi szerepük, forrásszerzési és marketing gyakorlatuk, humán erőforrás politikájuk, s nem utolsó sorban társadalmi megítélésük is jelentősen különbözik. Ez a sokféleség azt jelenti, hogy a képzéssel, információszerezéssel, szaktanácsadással kapcsolatos igényeik is várhatóan nagyon tagoltak lesznek.
- Az egyes kulturális intézmények és szervezetek működése az esetek döntő többségében nem rendszeres (nem folytonos), vagy legalábbis nagyon hullámzó. Ez alól csak törvényi szinten szabályozott szolgáltatási programok képeznek kivételt (pl. könyvtárak és múzeumok nyitvatartási rendje). Ugyanez a rendszeresség tartalmi vonatkozásokban már ezekről az intézményekről sem állítható maradéktalanul. A kulturális tevékenységnek ez az időszaki és/vagy hullámzó jellege kétségkívül hatást gyakorol a tanulási, információszerezési tevékenységekre, s nem utolsó sorban az ilyen irányú igényekre is. A térségi igényeknek a működés gyakorisága általi meghatározottsága olyan strukturális tényező, amely a képzési programok tervezésénél általában nem nyer különösebb figyelmet. Holott egyike a legfontosabb tényezőknél, hiszen a térségi szereplők részéről nem csak az a válasz fontos, hogy „akarok tanulni”, hanem az is, hogy ezt a tevékenységet vagy az információs tájékoztatást – a saját tevékenység által meghatározott módon – milyen gyakran igénylik.
- A térségi kulturális intézmények és szervezetek belső szervezettsége általában nagyon alacsony fokú. Ez alól csak az egyébként igen kis számú volt állami intézmény jelent kivételt (könyvtárak, múzeumok stb.), valamint a piaci szereplőként működő vállalkozások egy része. A belső szervezettség alacsony foka általában abból fakad, hogy a kulturális intézményekben ke-

vés személy dolgozik. Ugyanakkor az 1989 után létrejött intézményekben – nem csak a kultúrára érvényes ez! – a belső működési szabályok megalkotása korántsem bevett gyakorlat. Ebből egész sor következmény adódik a szakképzési, információszerzési tevékenységre, s az ezzel kapcsolatos igényekre vonatkozóan. Többek között az, hogy egy intézményből/szervezetből igen gyakran csak a vezető személy fogalmaz meg (a maga számára) szakmai képzéssel kapcsolatos igényt. Az intézményen belüli szerepek formalizálásának hiánya meg ahhoz vezet, hogy nem alakul ki a rendszeres információszerzés formalizált rendje, az adott intézmény számára az az információ, amit a vezető személy meghall, megtud. A mai diskurzusban természetesen az információk iránti igény erőteljesen megjelenik, ez azonban nem jelenti azt, hogy ez az igény az egyes intézmények működésébe ténylegesen beépül. Ezt a térségi „strukturális” szempontot a szolgáltatási csomagok tervezése, a kivitelezés pragmatikus lépéseinek modellezése során feltétlenül érdemes figyelembe venni.

- Amint korábban már jeleztük, a kulturális intézmények és szervezetek három fő típusa társadalmi szerepük tekintetében markánsan különbözik. A harmadik csoportba tartozók vannak a legnagyobb számban (civil szervezetek, jogilag be nem jegyzett csoportok, csak formális önkormányzati támogatást élvező kultúrházak) amelyek elsősorban eseményeket, ünnepeket szerveznek. A szó szoros értelmében vett szolgáltatásokkal nem, vagy csak kismértékben foglalkoznak. Ezeknek a kulturális intézményeknek a tanulási, információszerzési igényeit ez a típusú tevékenység határozza meg. Célszerű lenne megvizsgálni azt, hogy középtávon változhat-e lényegesen ezeknek az intézményeknek a társadalmi szerepköre (pl. felnőttképzési feladatok hivatalos „leosztása” révén vagy más módon). Amennyiben várható ilyen változás, azt a térségi szolgáltatási csomag kialakításánál, mint strukturális igényt célszerű figyelembe venni. Ez azért fontos, mert maguk a szóban forgó kulturális szereplők szakképzési, információszerzési igényeket – jelenlegi társadalmi szerepkörükből eredően – csak nagyon korlátozott mértékben fognak megfogalmazni.
- A térségi szolgáltatási csomag tervezésénél mindenképpen célszerű figyelembe venni azt, hogy a legtöbb kulturális intézményben a szakmai színvonalat elsősorban a kulcsszereplők személyi adottságai alapozzák meg, s nem valamiféle standardizált hivatalos vagy informális módon kialakult norma. Ez tulajdonképpen azt is jelenti, hogy az intézmények működését elsősorban a kulcsszereplők személyi adottságai és/vagy ambíciói határozzák meg. En-

nek a helyzetnek igen jelentős strukturális folyománya van minden képzési vagy más szolgáltatási kínálatra nézve. Nevezetesen az, hogy a felhasználói elvárások markánsan személyes jellegűek! Ez komoly gondokat okozhat a képzési programok lebonyolítása során, ideértve a tartalmi és didaktikai tevékenység váratlan megkérdőjelezéseit is.

- Utolsóként említett, de talán a legfontosabb térségi strukturális adottság ebben a térségben az intézmények és a vezető személyek rendkívül szoros összefonódása (ezt nevezhetjük az intézményekre jellemző személyfüggőségnek, az intézményesültség alacsony fokának, de nevezhetjük autoriter vezetési gyakorlatnak is). Okkal föltételezhető, hogy a térségi professzionális szolgáltatási csomagok működése (ha ezek beindulnak) fokozatosan csökkenteni fogja az intézmények és a vezető személyek erős összefonódását. A képzés, az információterjesztés, a szaktanácsadás – már amennyiben a térségi intézmények igénybe veszik ezeket a szolgáltatásokat – olyan cselekvési és diszkurzív technikákkal élnek, amelyek növelhetik a személy és az intézmény közti distanciát, fokozatosan leválasztják a személyről az intézményt. Ez nyilván csak lehetőség, de az ugyanakkor arra is utal, hogy egy térségi szolgáltatási csomagnak – az ismeretek és hírek továbbítása mellett – jelentős másodlagos szerepe is lehet. Indirekt módon is elősegítheti a térségi kulturális intézmények szervezetségi, formalizáltsági szintjének növekedését.

Oláh Sándor

VÁLTOZÁSI FOLYAMATOK KULTURÁLIS MEZŐBEN

Az 1990 utáni székelyföldi társadalmi változások folyamatában, a kulturális intézmények átalakulása, illetve új intézmények létrejötte lassan közelmúltunk társadalomtörténetének része lesz. De csak akkor, ha e lassan elsüllyedő mikro-történeteket – amelyek intézmények és személyek életpályáinak összefonódó történetei –, rögzítjük és értelmezzük. Nem a múltbanzés szándékával, hanem a jelen viszonyainak reális, sok szempontú megismeréséért. A kulturális mező jelenségeinek vizsgálatára irányuló – 2005 őszén végzett – kutatásunk központi kérdése, a Hargita megyei kulturális intézmények működési feltételeinek vizsgálata, e feltételrendszer utóbbi másfél évtizedes változási folyamatának kutatása és dokumentálása volt.

A társadalomkutatás kvalitatív módszertani eszközeit használva, a fontosabb Hargita megyei kulturális intézmények vezetőivel – előre elkészített kérdéslisták alapján – mélyinterjú-jellegű beszélgetések készültek. A kérdezettek kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy reprezentálják a megye három nagyobb tájegységének kulturális intézményhálózatát. Tizenkilenc személlyel készült hangszalagra rögzített beszélgetés, ezeket a lejegyzés és szerkesztés után visszajuttattuk a kérdezettekhez, majd az esetek többségében közös szerkesztések, egyeztetések után született meg a végleges változat, teret és időt biztosítva így beszélgetőpartnereinknek mondanivalójuk kiegészítésére. Esetenként ön-cenzúrára is sor került, és voltak, akik végleges mondanivalójukat írásban közölték. Beszélgetőpartnereink a művészi alkotótevékenység szférájában és a különböző kulturális szolgáltatásokban tevékenykedő intézményvezetők, tevékenységi területeiken jelentős tapasztalattal rendelkező társadalmi szereplők.¹ Amikor őket kerestük fel kérdéseinkkel, nem a kulturális mező hierarchikus szemlélete vezérelt. Feltételeztük, hogy a térség társadalmi csoportjai közül a legszélesebb rálátásuk van a kulturális jelenségek, intézmények másfél évtizedes változási folyamataira. Úgy véltük, hogy intézményvezetökként szerepük volt az új intézményi struktúrák kialakításában, vagy a régiéik átalakításában és erőforrásaik, intézményi kompetenciáik függvényében lehetőségük volt a helyzetek, kapcso-

¹ A kérdezett intézményvezetők szakmai, foglalkozási megoszlása az alábbi: múzeumigazgató-muzeológus 4, könyvtárigazgató 3, művészeti vezető-igazgató 5, színházigazgató 2, lap- és folyóirat-szerkesztő, 3 referens 1, képzőművész 1 személy.

latok, feltételek, viszonyok – érdekeik, beállítódásaik szerinti – alakítására is. Az interjúszövegek tartalmi gazdagsága, a tapasztalatokat, változási folyamatokat perspektívába állító, kontextusba helyező, értelmező dimenziója alapján úgy véljük, igazolódott az a feltételezésünk, hogy a térségi kulturális intézményrendszer megismerése céljából elsősorban az intézmények vezetőit kell kérdezni.

A beszélgetések alapján szerkesztett szövegekből a különböző terek és idők, viszonylatok, intézménytörténetek, életpályák, tapasztalatok és reprezentációk sokfélesége bontakozik ki. Más szóval a vizsgált térség kulturális folyamatainak részletei. Az emlékező beszélgetésekben az intézményalapításban és intézményvezetésben elért sikerek, eredmények mellett felszínre kerültek azok a bizonytalanságok is, amelyekkel az intézményvezetők az elmúlt másfél évtized átmeneti állapotjaiban szembesültek. Ezek elsősorban a kulturális intézmények működtetésének és az eltervezett programok megvalósításának anyagi feltételeihez kapcsolódtak. Ugyanakkor az egyéni történetekben felszínre kerültek, a rendelkezésre álló erőforrások és kényszerek erőterében kidolgozott cselekedetek, viszonyulások is.

Ebben a rövid összegzésben nem nyújthatjuk a kutatással feltárt kulturális változási folyamatok részletes tartalmi, tematikai ismertetését. Azonban meg kell említeni – a kérdezettek sokrétű társadalmi, szakmai, alkotói tapasztalatainak összefoglalásával – a kultúra működési rendszerének, a kulturális mező új jelenségeinek néhány, kiemelten fontos sajátosságát.

1. Professzionizmus

Az 1989-es politikai fordulat előtt – valamint a fordulat utáni első években – a kisebbségi kulturális intézmények működését elemző szakemberek, az intézmények tevékenységében a szakmaiság rovására történt szimbólumtermelést bírálták. A jelenkor új, vagy megújult kulturális paradigmájában e vonatkozásban a szakmaiság erősödése, az egyre markánsabb professzionizmus tapasztalható. Ez nem azt jelenti, hogy a kulturális termelésben a tudományos, vagy magas színvonalú művészi teljesítmény mellett nincs időnként közepes vagy éppen gyenge színvonalú „termék” ami szakmailag vagy művészi kritériumok alapján nem értékelhető. A kulturális intézményrendszer egyik hiányossága a kérdezettek szerint éppen az, hogy nincsenek minőségi szűrést biztosító fórumok, intézmények, amelyek hatáskörébe tartozna az értéktelen kulturális termékek, a selejt forgalomba, fogyasztásra kerülésének megakadályozása. Ez a helyzet értékrendi konfliktusokat, vagy rejtett feszültségeket szült az egyazon kulturális ágazatban alkotók, például a könyvkiadók és forgalmazók, vagy a képzőművészek között.

2. Belső autonómia

A kulturális tevékenységet, a kontextusok pluralitása, a lehetőségek mezejének változatossága jellemzi. Az alkotás ideológiai korlátaink megszűnése után kialakult a kultúra működési rendszerének belső autonómiája, ezzel szoros kölcsönviszonyban nőtt az autonóm személyiség szerepe a kulturális intézmények működtetésében. A jelen kulturális mezőnyében szabad cselekvési tere van az intézményépítő, az intézmény tevékenységének irányt szabó, arculatot alakító, intézmények közötti kapcsolatokat menedzselő, vezető személyiségnek.

3. Pragmatizmus

Az intézmények vezetését erősödő pragmatizmus jellemzi. Ez a beállítódás összefügg az intézményfenntartásban, korszerűsítésben, a kulturális alkotó tevékenységben kitűzött célok, az igények és szükségletek kielégítésének bizonytalanságaival. A kulturális termeléshez szükséges erőforrások elégtelensége – a tervekhez, célképekhez mérten –, az intézmények vezetőit kapcsolatrendszerük pragmatikus menedzselésére ösztönzik. Ez a pragmatizmus elsősorban nyitottságot jelent a szakmai, kulturális terméket előállítók és a kulturális terméket fogyasztók rétege felé egyaránt. A kulturális intézmények vezetői – eltérő formákban és intenzitással – a közvetlen társadalmi környezet, a helyi közeg „megnyerésére” céltudatos tevékenységet folytatnak.

A pragmatizmus másik következménye az intézmények szemléleti rugalmassága: a kulturális termék és szolgáltatás – ideológiai, tartalmi és formai korlátozások nélkül – a társadalom széles rétegeit megcélzó esztétikai, tartalmi változatosságban jelenik meg.

4. Kulturális intézmények szerepe a lokalitás megjelenítésében

A vizsgált időszakban és földrajzi térben az intézmények létrehozásának új modellje jelentkezett: társadalmi, szakmai csoportok, vagy települési lakóközösségek kis csoportjainak kezdeményezésére és részvételükkel új kulturális intézmények jöttek létre.

A kulturális intézményeknek, programoknak egyre erősödő szerepük van a lokális identitás alakításában, a lokális közösségek arculatteremtő tevékenységében. Úgy is, mint saját tevékenységnek, de akár mint – például ünnepi alkalmakra – igénybe vett, településen kívülről hozott szolgáltatásnak. A saját kulturális értékek, a saját hagyomány megmutatásának 1990. után kialakult formái a testvértelepülésekkel fenntartott kapcsolatok, valamint a falu- és városnapok ünnepi rendezvényei.

5. Nemzedékváltás

1990 után a kulturális intézmények vezetésében, illetve a kultúra alkotói szférájában nemzedékváltás ment végbe. A szocialista ideológia korlátaitól szabaduló kulturális mezőben olyan társadalmi szereplők jutottak vezető szerephez, akiket korábban – többnyire ideológiai, politikai okokból – kirekesztettek e tevékenységi területekről. Nyilván ez a váltás is értékrendbeli, szemléleti változást jelentett. A kultúrakutatásokból ismert jelenség, hogy a kultúra állandó változási folyamatában az egymást váltó nemzedékek a kulturális mezőt eltérő módon rendezik be. Az új nemzedék szemléletváltással, ebből következő új értékrenddel jelentkezik, a kultúra alkotói-fogyasztói dimenzióiban új minták szilárdulnak meg. A társadalmi használatban a régi értékrendek, modellek lassan elveszítik érvényességüket. Hogy mi, miért veszíti el a hitelét, az szoros összefüggésben van a társadalmi integrációs és dezintegrációs folyamatokkal.

A nemzedékváltásnak az egyéni alkotói szférában és a kultúra elsajátítási-társadalmi dimenzióiban is érezhető hatása van. Azonban nem egy radikális változásról van szó, inkább egy átmeneti folyamatról, amelyben az eltérő szemléleti paradigmák – például a kulturális hagyomány értelmezése, vagy az új képzési formák elfogadása – szembesülnek egymással, élnek egymás mellett.

A közelmúlt kulturális intézményrendszerének változásairól beszélgetőpartnereink összetett – más módszerekkel aligha megközelíthető, feltárható – rejtett tudás- és tapasztalatkészletet hoztak felszínre. Összegezve az interjúszövegek közös jelentését meggyőződhattünk, hogy a kulturális érték- és normaváltás időszakát éljük, amelyre – összevetve a megelőző szocialista korszak kultúrájának szemléletével – a nyitottság, értékpluralitás, a versengő értékfelfogások jellemzőek. Ez a jelenség szoros kölcsönviszonyban létezik a sokszínűbbé, változatosabbá vált életviteli sajátosságokkal. A kultúra – az alkotói és fogyasztói szférák együtteseként – egy állandó változásban és elmozdulásban lévő szocio-kulturális tabló része. A kulturális mezőben akárcsak a társadalom egészében dinamizmus, a hasonló tevékenységet folytató intézmények közötti latens feszültség és versengés is tapasztalható.

A kutatás eredményei hasznos információkat nyújthatnak a kulturális intézményrendszer belső viszonyairól, valamint az ide vezető folyamatokról a kulturális termeléssel szorosabb, vagy lazább kapcsolatban lévő szakembereknek és az adminisztratív intézményekben dolgozóknak is. Empirikus – a megyénk határain kívül szerzett – tapasztalat, hogy a Székelyföldön, Erdélyben, a magyar nyelvterületen elismeréssel követik néhány Hargita megyei kulturális intézmény teljesítményét. E kulturális intézmények vezetői arról is beszélnek, hogy az elmúlt években *a helynek* – a városnak, a megyének – hírnevet, elismerést

hozó teljesítmények nem egy esetben mostoha feltételek között születtek. Nem volnának hitelesek az elbeszélte történetek, ha erről a múltból, ezekről a feszültségekről hallgatnának.

A kutatás rávilágít a térség kulturális intézményrendszerének tagoltságára, a kulturális intézmények típusaira a finanszírozás, forrásszerzés, társadalmi szerep, humán erőforrás politika, belső szervezettség szempontjából. Értelmezésre alkalmas adatokat szállít az intézményesültség fokáról és a tanulási, információs igényekről. Nem gondoljuk, hogy kérdéseinkkel minden fontos megyei kulturális intézmény vezetőjéhez eljutottunk, de ez nem is lehetett célunk.

Az interjúkészítés költségeit, a szerkesztői munkát a Hargita Megyei Kulturális Központ támogatta. A kutatásra a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és a Hargita Megyei Kulturális Központ együttműködésében került sor.

Ferencz Angéla

KULTURÁLIS ÉRTÉKEK ÉS JÖVŐKÉP¹

Bevezetés

A vidékfejlesztési politikák kiemelten kezelik a nem materiális értékek szerepét a térségi fejlesztésben. A kultúra és tudás ma már a modern gazdaság és társadalomfejlesztés motorja, a település- és területfejlesztés egyik húzóereje. Egyre világosabban látszik, hogy napjaink fejlesztési törekvései arról szólnak, hogy miképpen válhat versenyelőny forrásává a kultúra. A térség kulturális adottságainak felismeréséhez és hasznosításához szemléletváltásra van szükség: a szereplőknek tudatosítaniuk kell a kulturális értékeknek a térségi, a lokális fejlesztésben vállalható komplex szerepét.

Székelyföld kulturális potenciáljáról számos felmérés, kutatás, publikáció született az elmúlt évtizedben. A térségi helyzetkép megalkotásában csikszeredai KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja által kezdeményezett kutatások úttörőnek számítanak a témában. Megállapítják, hogy a rendszerváltást követően megnőtt a kulturális szereplők száma, megsokasodtak az ünneplések, melyek lokális léptékű identitástermelési folyamatokat jeleznek. Ez a jelenség egyrészt a kisebbségi öndefiníciós folyamat része, másrészt a lokális közösségi struktúrák és identitások rehabilitációját jelzi. A jelenség megértéséhez magyarázatul szolgál a korábbi központi ellenőrzés, mely meggátolta a helyi kezdeményezések, önszerveződések gyakorlatának kialakulását. A térségi helyzetkép a rendszerváltást követő sok civil kezdeményezést emeli ki és a kulturális adottságok nagy számát, valamint kiemelkedő értékét. Meg kell említeni a Magyar Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által szorgalmazott kutatást, mely a kárpát medencei magyarság kulturális intézményeiről nyújt átfogó képet.

¹ A tanulmány a Hargita Megye Tanácsa, a KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és a Sapientia EMTE, Műszaki és Társadalomtudományi Kar közös kutatási programjának, a székelyföldi léptékű Térségi Foresight programnak a kultúrára, kulturális helyzetre vonatkozó jelentését tartalmazza. Az adatfelvétel 2006 utolsó negyedében készült 1200 fő megkérdezésével. A minta kialakításánál a kutatók figyelembe vették, hogy a három székelyföldi megye (Maros, Kovászna és Hargita) magyarok lakta részeinek elitjei arányosan legyenek képviselve.

Ezek a kutatások olyan kérdéseket járnak körül, mint:

- határon túli magyar kulturális intézményrendszer számbavétele
- a képzési és információs igények felmérése
- információs igények vizsgálata
- kulturális intézmények forrásbevonási gyakorlata
- térségi kulturális szereplők
- a székelyföldi kulturális intézmények és szervezetek kapcsolati kultúrája
- a Hargita megyei kulturális intézményrendszer szerkezete és működési javaslatok.
- kulturális események médiareprezentációja
- térségi kulturális intézmények szerepe a lokális identitás és a versenyképesség alakulásában

Az Európai Unió értékként kezeli a kulturális sokféleséget, fejlesztési politikája a különféle régiók kulturális identitásának megjelenítését, hasznosítását szorgalmazza. Ez egy valós kihívás a székelyföldi fejlesztésben résztvevők számára, a válaszok formálásában, a kulturális értékek felismerésében és hasznosításában pedig a térségi elit szerepe jelentős.

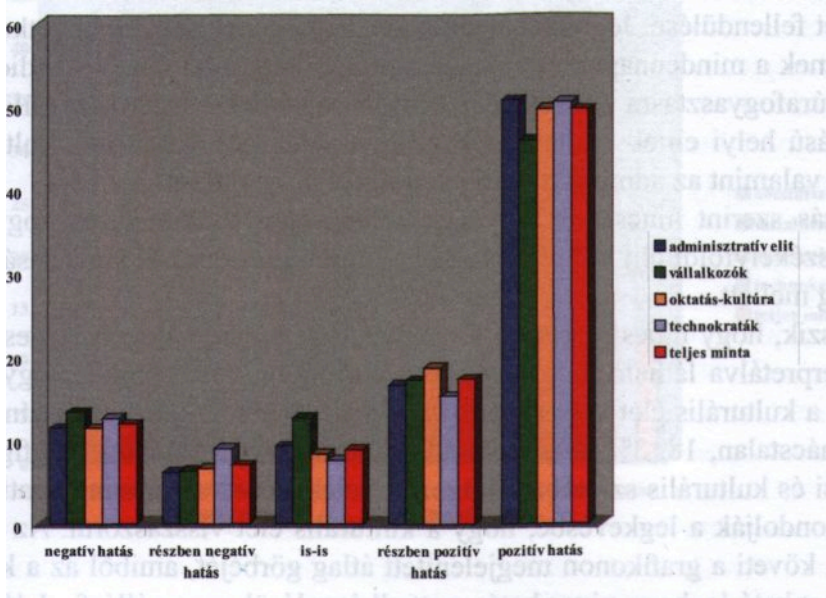
Ezért fontos ismernünk vélekedésüket, bizakodásukat, kétségeiket a jövődőt illetően: megőrződnek-e a térség jelenlegi kulturális értékei, ha igen, milyen formában, háttérbe szorul-e a kulturális élet, hasznosíthatók-e gazdaságilag kulturális értékeink.

A térség jelenlegi kulturális értékei meg fognak őrződni

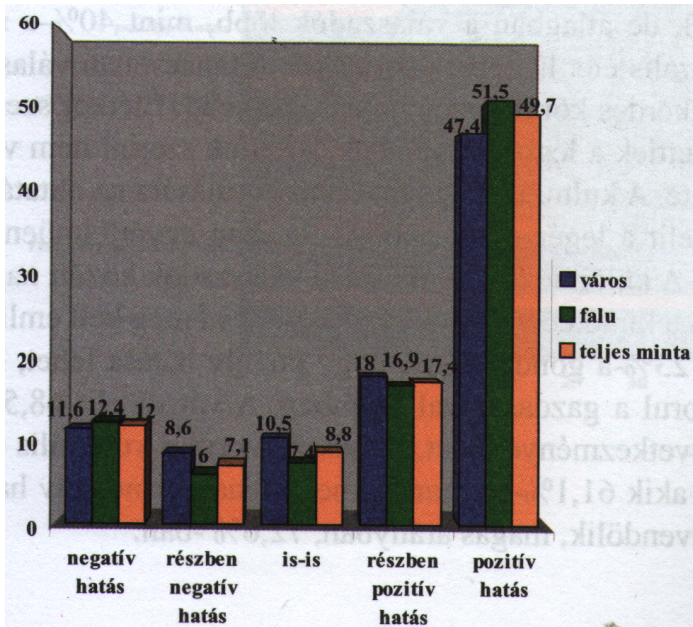
Bármilyen politikai vagy gazdasági átalakulás a társadalomban kulturális reakciót vált ki. A kultúra a társadalmi folyamatok és változások egyik legérzékenyebb mozgatórugója. Az maradandó, ami változik – tartja a mondás. Ezért jogos a kérdésfelvetés: meg fognak-e a jövőben őrződni a térség jelenlegi kulturális értékei.

A felmérésben résztvevő, különböző foglalkozási területek képviselői kisebb-nagyobb eltéréssel hasonlóképpen gondolkodnak a kérdéstről. A válaszadók több, mint 60%-a valószínűnek tartja, hogy megőrződnek a térség kulturális értékei. Falu és város összehasonlításának tekintetében elmondható, hogy a falusi megkérdezettek bizakodóbbak a kulturális értékek megőrzése terén. Úgy tűnik, az életkorral növekszik a kulturális értékek megőrzésébe vetett bizakodás, az 50 év feletti válaszadók 65%-a tartja valószínűnek. Kiemelkedő az állítás pozitív hatásában való bizakodás.

1. ábra: A térség jelenlegi kulturális értékei meg fognak őrződni (negatív-pozitív hatás foglalkozási terület szerint)

2. ábra: A térség jelenlegi kulturális értékei meg fognak őrződni (negatív-pozitív hatás településtípusok szerint)

A gazdasági tevékenység mellett a kulturális élet fokozatosan háttérbe szorul

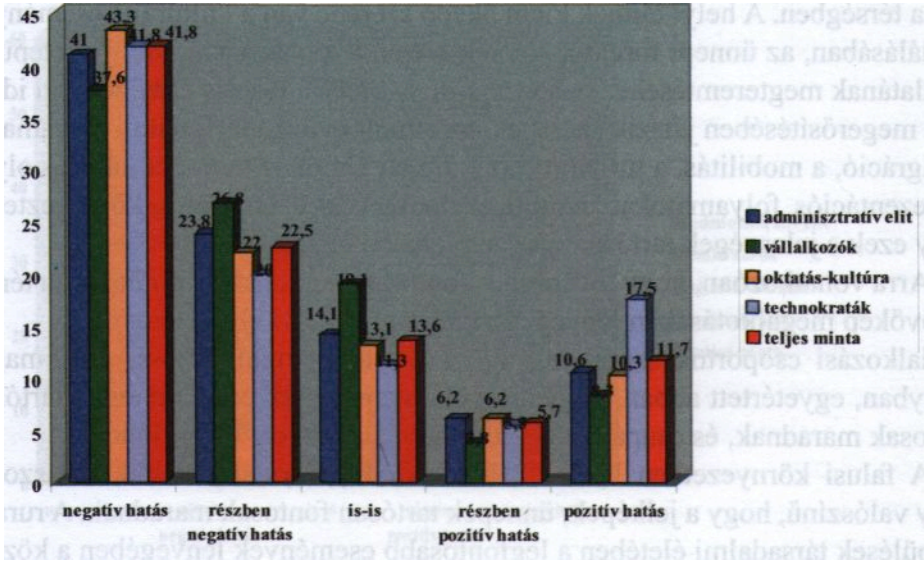
Napjainkban számos fórumon, a közbeszédben, a médiában tematizálódik a gazdasági élet fellendülése. Jogos tehát a kérdés, hogy ennek milyen következményei lehetnek a mindennapok életvitelére, emberi kapcsolatokra, szabadidőtöltésre, kultúrafogyasztásra vonatkozóan. Különösen érdekes a kérdés a különféle foglalkozású helyi elitiek: vállalkozók, technokraták, az oktatási és kulturális szférában valamint az adminisztrációban dolgozók meglátásában.

Foglalkozás szerint nincsenek lényeges különbségek tekintetben, hogy mit gondol a székelyföldi elit a kulturális élet háttérbe szorulásáról a gazdasági tevékenység mellett.

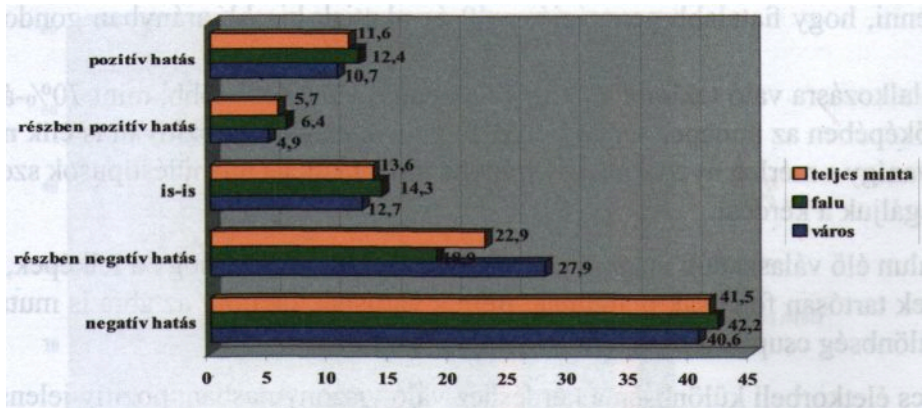
De az látszik, hogy nincs markáns, kiemelkedő vélemény. A szélsőséges értékeket interpretálva látható, hogy a válaszok többsége afele hajlik, hogy nem valószínű a kulturális élet visszaszorulása: átlag 25% nem tartja valószínűnek, 21,9% tanácstalan, 18,3%-a nagyon valószínűnek tartja. Érdekes megfigyelni az oktatási és kulturális szférában dolgozók vélekedését: az adminisztratív elit után ők gondolják a legkevésbé, hogy a kulturális élet visszaszorul. Az ő véleményük követi a grafikonon megjelenített átlag görbét, amiből az a következtetés vonható le, hogy nincs határozott elképzelésük, vagy állásfoglalásuk a kérdésben.

Településtípusok szerinti vizsgálatban a városi elit képviselői közül többen tartják, hogy nem valószínű (41,4%), mint azt, hogy valószínű (33,3%). A falusiak bizakodóbbak 44,7%-al, de átlagban a válaszadók több, mint 40%-a nem tartja valószínűnek a kulturális élet háttérbe szorulását. A tanácstalan válaszok aránya 20%, körüli, ami a kérdés körüli bizonytalanságot jelzi. Életkor szerinti megoszlásban az ötven felettiak a legbizakodóbbak, 47%-uk szerint nem valószínű az állítás bekövetkezése. A kulturális élet háttérbe szorulására az oktatás és kultúra területén dolgozó elit a legérzékenyebb, 43,3%-ban egyértelműen negatívnak értékeli a hatását. A különböző foglalkozású válaszadók között nagy a konszenzus a negatív hatás tekintetében, átlag 64,3%. Viszont meg kell említeni a technokratákat, akiknek 23%-a gondolja azt, hogy pozitív hatása lehet, ha a kulturális élet háttérbe szorul a gazdasággal szemben. A városi elit 68,5%-a gondolja, hogy neagtív következménye lehet, ha visszaszorul a kulturális élet, falusi társaikkal szemben, akik 61,1%-ban tartják negatívnak. A negatív hatást leginkább 40 év alattiak jövendölik, magas arányban, 72,6% -ban.

3. ábra: A gazdasági tevékenység mellett a kulturális élet fokozatosan háttérbe szorul (negatív-pozitív hatás foglalkozási terület szerint)

4. ábra: A gazdasági tevékenység mellett a kulturális élet fokozatosan háttérbe szorul (negatív-pozitív hatás településtípusok szerint)

A jelképek, ünnepek tartósan fontosak maradnak

A lokális ünnepek, az emlékjelhagyások, a jelképhasználat markánsan jelen van a térségben. A helyi elitnek kiemelkedő szerepe van a kulturális események kitalálásában, az ünnepi forgatókönyvek megkonstruálásában, mely a település arculatának megeremtéséhez is hozzájárul. Mindez a lokális és közösségi identitás megerősítésében játszik szerepet. Az elmúlt évtized társadalmi folyamatai, a migráció, a mobilitás, a turizmus, az Európai Unióhoz való csatlakozás olyan reprezentációs folyamatokat indított el, melyek arra engednek következtetni, hogy ezek a jelenségek tartósan megmaradnak a térségben.

Arra vonatkozóan, hogy továbbra is fontosak maradnak-e mindezek, a térségi jövőkép megalkotásában lényeges ismernünk a helyi elit véleményét. Foglalkozási csoportok szerint a válaszadók több, mint 70%-a, igen magas arányban, egyetértett abban, hogy a jövőben a jelképek és az ünnepek tartósan fontosak maradnak, és csupán átlag 10% nem tartotta ezt valószínűnek.

A falusi környezetben lakó elit bizakodóbb, 75,5 százalékuk válaszolta, hogy valószínű, hogy a jelképek, ünnepek tartósan fontosak maradnak. A rurális települések társadalmi életében a legfontosabb események lényegében a közösségi ünnepek (falunapok, búcsúk, megemlékezési ünnepségek). Városon is komolyan gondolják az ünnepek jelentőségét, 67,7%-ban.

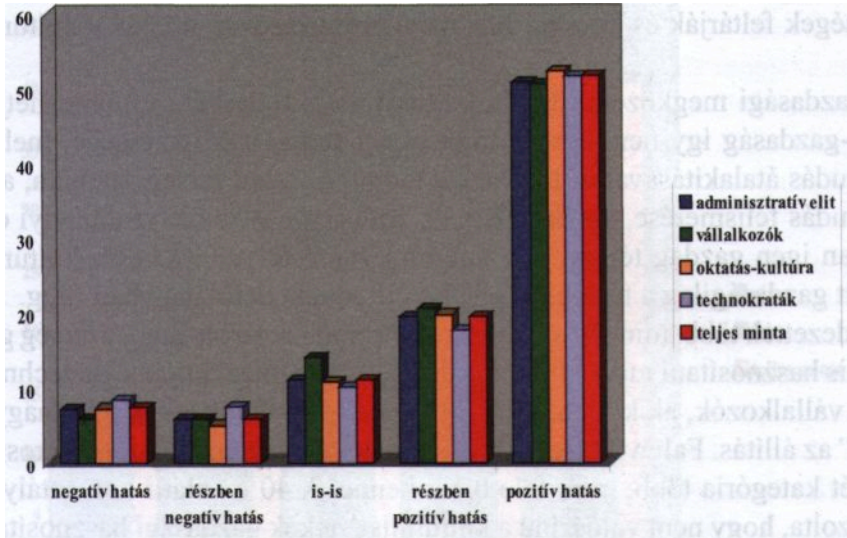
A 40 év feletti válaszadók úgy gondolják, hogy tartósan megmaradnak a jövőben az ünnepek. Árnyalatnyi különbség ugyan, de azért nem lehet nem észrevenni, hogy fiatalabb generáció, a 40 év alattiak kisebb arányban gondolják ezt.

Foglalkozásra való tekintet nélkül, valamennyi válaszadó több, mint 70%-ának jövőképében az ünnepek tartós helyet foglalnak el, és ezt pozitívan is élik meg. Ugyanígy a mérleg nyelve pozitív irányba mozdul el, ha településtípusok szerint vizsgáljuk a kérdést.

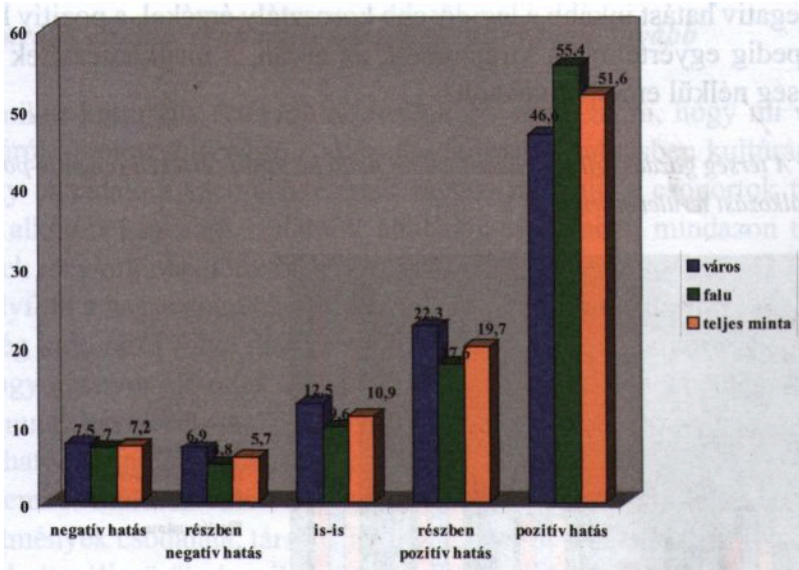
A falun élő válaszadók magasabb arányban hisznek abban, hogy a jelképek, ünnepek tartósan fontosak maradnak, mint a városiak, de mint az ábra is mutatja, a különbség csupán jelzésértékű, nem meghatározó.

Nincs életkorbeli különbség a kérdéshez való viszonyulásban: pozitív jelenségként értékeli a megkérdezettek több, mint 70%-a.

5. **ábra:** A jelképek, ünnepek tartósan fontosak maradnak (negatív-pozitív hatás foglalkozási terület szerint)

6. **ábra:** A jelképek, ünnepek tartósan fontosak maradnak (negatív-pozitív hatás település-típusok szerint)

A térség gazdaságilag is hasznosítani tudja kulturális értékeit

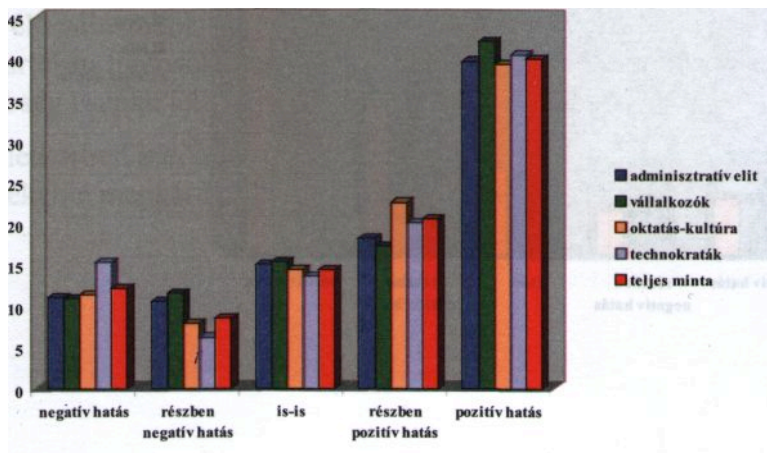
A vidékfejlesztésben egyre elterjedtebb az a nézet, miszerint régiók, kistérségek, vagy települések közti fejlettségbeli különbségek felszámolhatók, ha az egyes térségek feltárják és értékesítik a helyi erőforrásokat, köztük a kulturális identitást.

Kultúra-gazdasági megközelítésben a kultúrát helyi tudásként értelmezhetjük. A kultúra-gazdaság így nem egyéb, mint olyan stratégiák összessége, melyek a lokális tudás átalakításával új forrásokat teremt az adott térség számára, azaz a lokális tudás felismerése, konstruálása és értékesítése. Székelyföld helyi erőforrásokban igen gazdag térség. Az, hogy milyen eséllyel értékesíti kulturális adottságait gazdaságilag a térség, az a helyi elit jövőképétől nagyban függ.

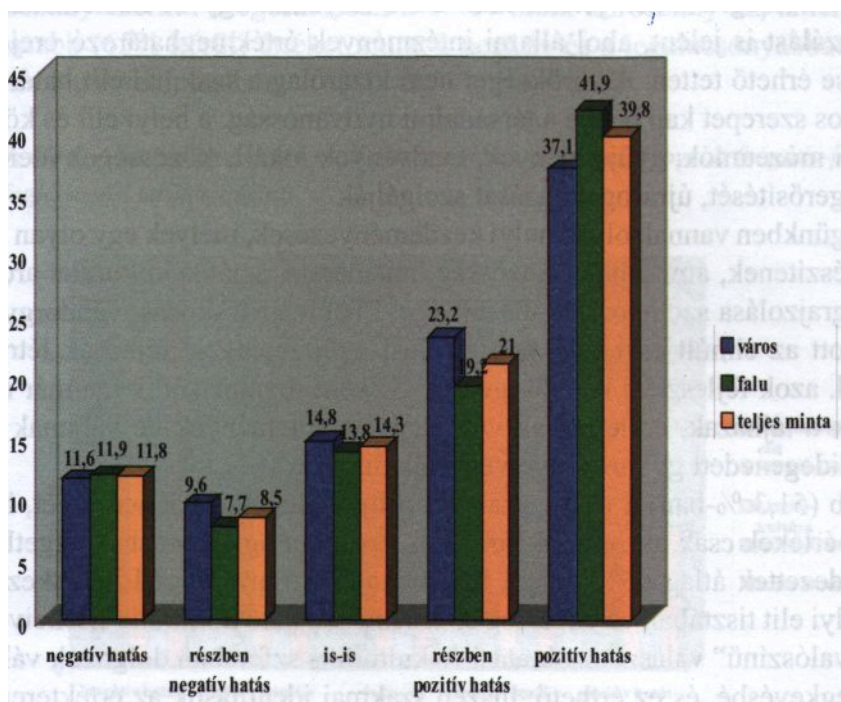
A megkérdezettek több, mint 50 százaléka valószínűnek tartja, hogy a térség gazdaságilag is hasznosítani tudja kulturális értékeit. A legbizakodóbbak a technokraták és a vállalkozók, akik több, mint 30%-ban választották azt, hogy „nagyon valószínű” az állítás. Falun lakók kevésbé tartják valószínűnek, mint a városiak, de mindkét kategória több, mint fele bízik benne. A 40 év alatti korosztály 21 %-a válaszolta, hogy nem valószínű a kulturális értékek gazdasági hasznosítása, egy negyedük bizonytalan, de több, mint fele valószínűnek gondolja.

A megkérdezettek átlag 40%-a a kérdésnek egyértelműen pozitív hatást tulajdonít, a legmagasabb értéket, 42%-ot, a vállalkozók válaszainál figyelhetjük meg. Falu, város tekintetében nincs eltérés, a válaszadók 60%-a pozitívan ítéli meg a kérdést. Negatív hatást inkább a legidősebb korosztály érzel, a pozitív hatásba vetett hit pedig egyértelműen kirajzolódik az ábrán, a megkérdezettek 60%-a korkülönbség nélkül emellett voksolt.

7. **ábra:** A térség gazdaságilag is hasznosítani tudja kulturális értékeit (negatív-pozitív hatás foglalkozási terület szerint)

8. ábra: A térség gazdaságilag is hasznosítani tudja kulturális értékeit (negatív-pozitív hatás településtípusok szerint)

A kulturális értékek csak múzeumokban élnek majd tovább

Amikor kulturális értékről kérdezzük, jó volna tudni, hogy mi válaszadó kultúráról alkotott felfogása. Antropológiai megközelítésben kultúrának tekintjük egy társadalom szerveződésének sajátos módjait, a csoportok tudását, világról alkotott képzeit, valamint általános értelemben mindazon tényezőket, amelyek megkülönböztetik őket másoktól.

Székelyföld a hagyományok földje – így ismerik, és keresik fel az idelátogatók. A térség kultúráról folyó diszkurzusaiban szintén a népi kultúra, hagyományörzés, hagyományos életmód, kulturális örökség fogalma jelenik meg. Az örökségfogalomnak két oldala van, egy megfogható, tárgyyszerű és egy spirituális. A kézzelfogható, tapintható műemlékek, tárgyak, tájak mellett az örökség kategóriája a mai ember múlthoz való viszonyát fejezi ki, mely a letűnt életformák, emberi teljesítmények csodálata, társadalmi értékkelé váló minősítésében fejeződik ki.

A kulturális örökség sikere azzal magyarázható, hogy felértékelődött az emlékezet. A helyi kulturális érték „megszerkesztése” az örökségvédő munka egyik legalapvetőbb eleme. Ez magába foglalja a helyi kultúra elemeinek számbavételét, beazonosítását, leírását és értékelését.

Miközben forgalomban vannak nagy léptékű örökségkoncepciók (világörökség, európai örökség), tetten érhető egyfajta fragmentálódás, mely etnikai, vallási, mikroközösségi szinten jelentkezik. Ez a folyamat egy de-nacionalizálást/decentralizálást is jelent, ahol állami intézmények érték meghatározó erejének gyengülése érhető tetten. Az örökséget nem kizárólag a szakmai elit határozza meg, fontos szerepet kap benne a társadalmi nyilvánosság, a helyi elit és közönség. Helyi múzeumok, gyűjtemények, kiadványok lokális közösségek identitásának megerősítését, újrafogalmazását szolgálják.

Térségünkben vannak olyan helyi kezdeményezések, melyek egy olyan „lát-leletet” készítenek, ami a helyi közösség önismerete, sajátos kulturális arculatának megrajzolása szempontjából szükséges. Több tanácskozás, vándorgyűlés foglalkozott az elmúlt esztendőben a falusi gyűjtemények, tájházak létrehozásával ill. azok fejlesztési lehetőségeivel. Célként fogalmazódik ma már meg, hogy ezek a tájházak, emlékházak vagy helyi gyűjtemények ne váljanak holt tárgyak elidegenedett gyűjteményeivé és raktáraivá.

Leginkább (51,3 %-ban) a technokraták utasítják el annak a lehetőségét, hogy kulturális értékek csak múzeumokban élnek tovább. Foglalkozástól függetlenül a megkérdezettek átlag 65%-a nem hisz benne, ami arra enged következtetni, hogy a helyi elit tisztában van a térség élő és kiaknázható kulturális értékeivel. A “nagyon valószínű” választ az oktatási és kulturális szférában dolgozók választották a legkevésbé, és ez érthető, hiszen szakmai identitásuk az értékteremtő-őrző szerep köré szerveződik.

Településtípus szerint nem mutatható lényeges különbség a vélekedések között, átlag 65%-ban bíznak abban, hogy nem lesz múzeumi relikvia a kultúra, csupán megjegyzendő hogy a falun élők nagyobb arányban adták válaszul az állításra, hogy „nem valószínű”, míg a városiak nagyobb hányada voksolt a „részben valószínű” válaszlehetőség mellett.

Ami a korosztályok közötti különbségeket illeti: az 50 év feletti korosztály 52,5%-a szerint nem valószínű, hogy az állítás bekövetkezik, ezzel a kultúra továbbélése melletti hitét fejezve ki. Mindegyik korosztály hangsúlyosan a kulturális értékek továbbélésében gondolkodik, átlag 65%-ban, és csupán 20% azok száma, akik valószínűsítik a kultúra múzeumban tárolt jövőjét.

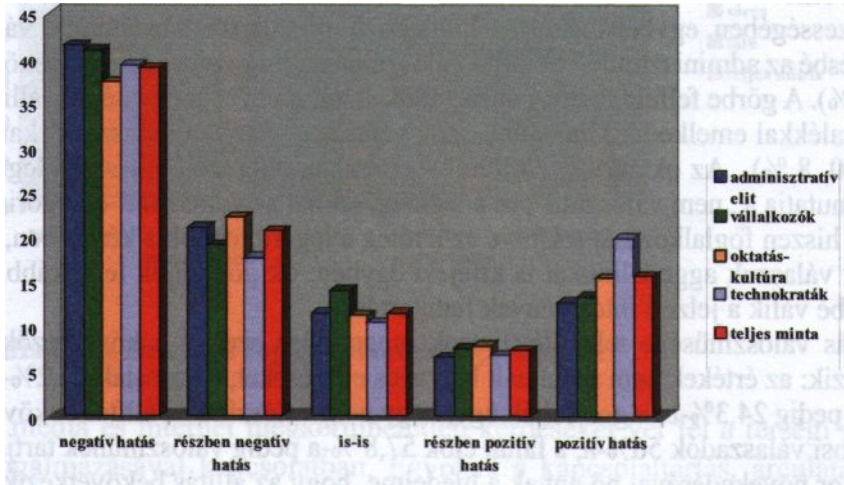
A következményeket illetően valamennyi foglalkozású válaszadó a negatív hatást jelölte meg, 60% körül. Árnyalatnyi különbség érzékelhető az adminisztrációban dolgozók, a vállalkozók véleménye és az oktatás-kultúra, ill. technokraták vélekedése között. Míg az előbbi kettő magasabb értéket ért el a negatív hatás válasszal, addig az utóbbi kettő pozitív hatás mellett tört pácát.

Településtípusok szerint konszenzus van a válaszadók között abban, hogy negatív hatása lehet annak, ha a kulturális értékek muzeális tárgyakká válnak, (átlag-

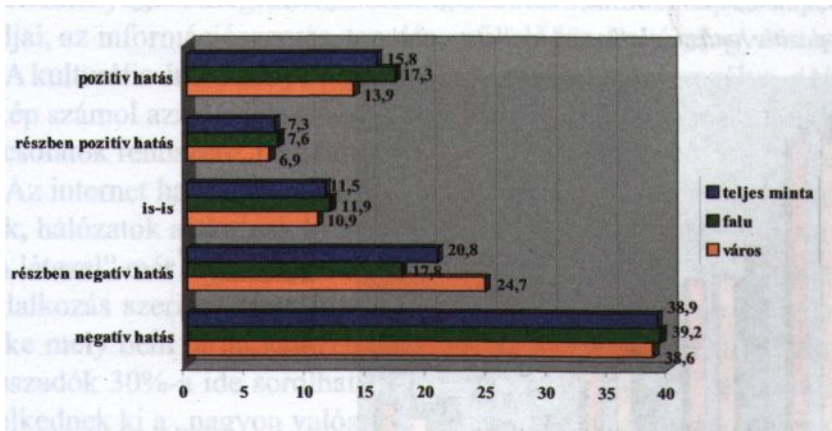
ban 60% körül). De a városiak inkább tulajdonítanak negatív hatást, a falusiak pedig inkább pozitív hatást ennek.

Korosztály szerinti megoszlásban a 40 év alatti korosztály az, amelyik a legmagasabb (65% körül) értéket mutat a negatív és a legalacsonyabbat (18 %) a pozitív hatás tekintetében.

9. ábra: A kulturális értékek csak múzeumokban élnek majd tovább (negatív-pozitív hatás foglalkozási terület szerint)

10. ábra: A kulturális értékek csak múzeumokban élnek majd tovább (negatív-pozitív hatás településtípusok szerint)

A „magaskultúrát” képviselő térségi intézmények fenntartása egyre nehezebb lesz

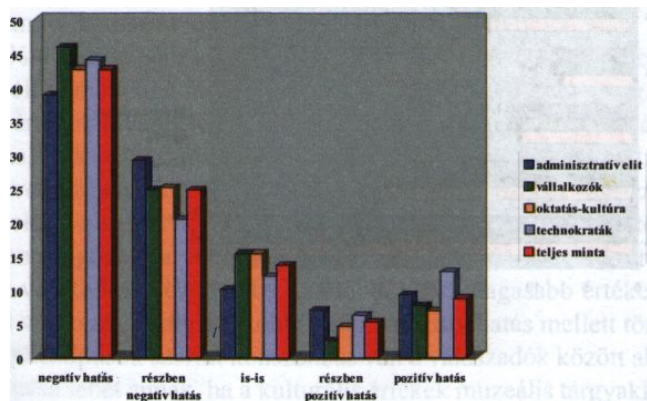
Sokszor halljuk, hogy a kultúra csak a pénzt viszi. Tapasztaljuk, hogy az állami vagy önkormányzati támogatás csak kismértékben elegendő az olyan, magaskultúrát képviselő kulturális intézmények működtetéséhez, mint például a színház, könyvtár, múzeumok. Egyre több pályázati forrást kutatnak fel a működtetők, az Európai uniós csatlakozás is új perspektívákkal biztat. Valóban egyre nehezebb lesz a „magaskultúrát” képviselő térségi intézmények fenntartása? Hogyan vélekedik erről a térségi elit?

Összességében egybehangzók a különböző foglalkozási csoportok válaszai. Legkevesbé az adminisztratív elit tartja valószínűnek, hogy ez a jelenség bekövetkezik (28 %). A görbe felfele ívelő, a válaszadók átlagban 57%-a egyetért az állítással. Pár százalékkal emelkedik ki a vállalkozók válasza a „nagyon valószínű” kategóriában. (40,8 %). Az oktatási és kulturális szférában dolgozók válasza a legkisebb értéket mutatja a „nem valószínű”, és a legmagasabbat a „valószínű” kategóriákban. Érthető, hiszen foglalkozását tekintve ez a réteg a legérintettebb a kérdésben, látható, hogy válaszuk aggodalmukat is kifejezi egyben: ők gondolják leginkább, hogy nehezebbé válik a jelzett intézmények fenntartása.

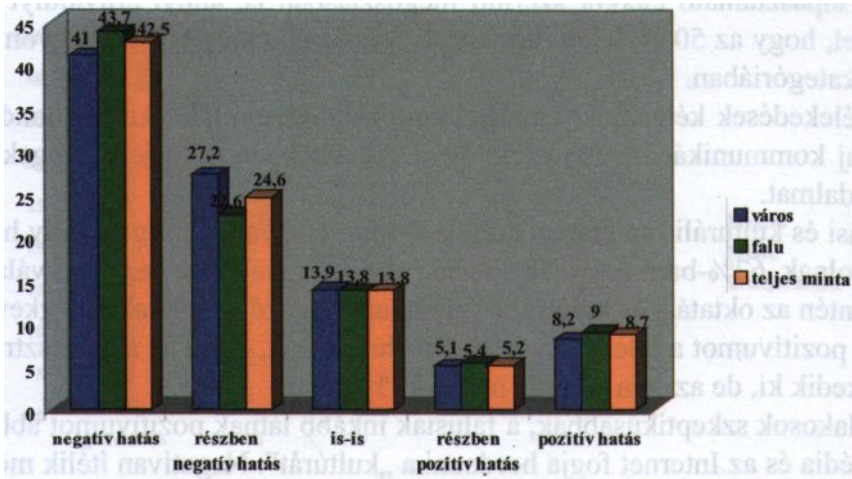
Az állítás valószínűsége településtípusok megoszlása szerint a következőképpen mutatkozik: az értékek nem mutatnak lényeges eltéréseket, a városiak 23,2%-ban, a falusiak pedig 24,3%-ban gondolják úgy, hogy nem valószínű az állítás bekövetkezése, a városi válaszadók 56%-a, a falun élők 57,8 %-a pedig valószínűnek tartja.

Az életkor növekedésével nő annak a hiedelme, hogy az állítás bekövetkezik. A 40 év alatti válaszadók 53%-a, a 40-50 évesek 59%-a, míg az 50 év felettek közel 64%-a gondolja azt, hogy valószínű, hogy egyre nehezebb lesz a „magaskultúrát” képviselő intézmények fenntartása.

11. ábra: A „magaskultúrát” képviselő térségi intézmények fenntartása egyre nehezebb lesz (negatív-pozitív hatás foglalkozási terület szerint)

12. ábra: A „magaskultúrát” képviselő térségi intézmények fenntartása egyre nehezebb lesz (negatív-pozitív hatás településtípusok szerint)

A média és az Internet fogja hordozni a „kultúrát”

A média és internet megkerülhetetlen kérdéseket vet fel a térségi jövőkép megfogalmazásával kapcsolatban. Egyrészt a kapcsolattartás, arculatalakítás, információbeszerzés eszközei. Másrészt a felhalmozott tudás, kulturális termékek tárhelyei is, gondoljunk a kultúra digitalizációs projektekre vagy akár az e-learning térhódítására. A jövőben új kompetenciákra kell szert tegernek a térségi szereplők, a térségi elit. Az információs társadalom, tudásalapú társadom követelményeinek megfelelően átrendeződnek a mindennapok kapcsolattartási módjai, az információszerzés, tanulás, művelődés, kultúrafogyasztás.

A kulturális intézmények kapcsolati kultúráját megvizsgálva, a térségi helyzetkép számol azzal a jelenséggel, hogy bővül a különböző szervezetek közötti kapcsolatok rendszere, nő az intézmények közötti kapcsolatok száma.

Az internet használat, az e-mail-en való kapcsolattartás egyre elterjedtebbé válik, hálózatok alakulnak ki. Az a mondás, hogy „Ha nem vagy az interneten, nem létezel” már nem csupán egy távoli fenyegetés, hanem napi tapasztalat. Foglalkozás szerinti megoszlásban viszonylag magas azon átlagos vélekedés értéke mely nem tartja valószínűnek az Internet térhódítását a kultúra terén, a válaszadók 30%-a ide sorolható. A technokraták 36%-os válaszadási aránnyal emelkednek ki a „nagyon valószínű” válasszal a más foglalkozásúak közül. Az oktatási és kulturális szférában dolgozók és a technokraták gondolják a leginkább, több, mint 50%-ban, hogy az állítás bekövetkezhet a jövőben.

Falusi és városi környezetben nincs eltérő vélekedés: átlagban a megkérdezettek 30%-a nem tartja valószínűnek, 20% bizonytalan, a fele pedig úgy gondolja, hogy a média és az internet szerepe megnő a kultúra terén.

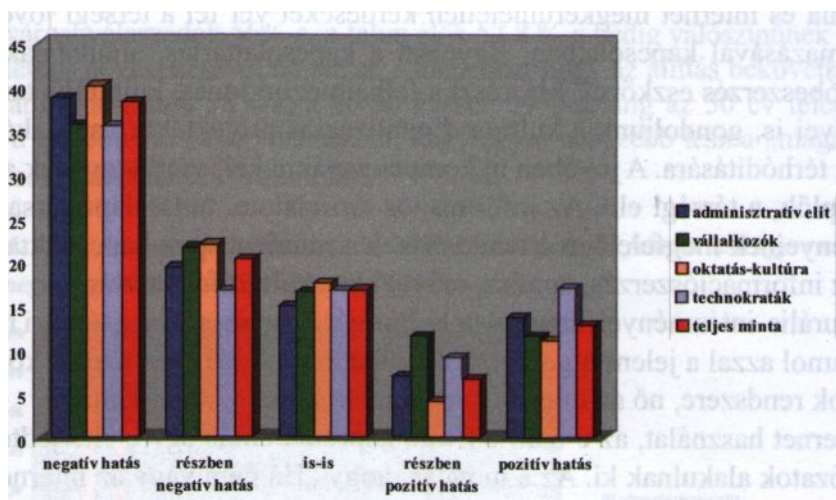
Ugyanez tapasztalható életkor szerinti megoszlásban is, annyi árnyaltnyi különbséggel, hogy az 50 év feletti korosztály válasza kiemelkedő a „nagyon valószínű” kategóriában.

Ezek a vélekedések kétarcúak: éppúgy hordozhatnak előítéleteket, lemondást, mint az új kommunikációs és technológiai eszközökben rejlő lehetőségekben való bizodalmat.

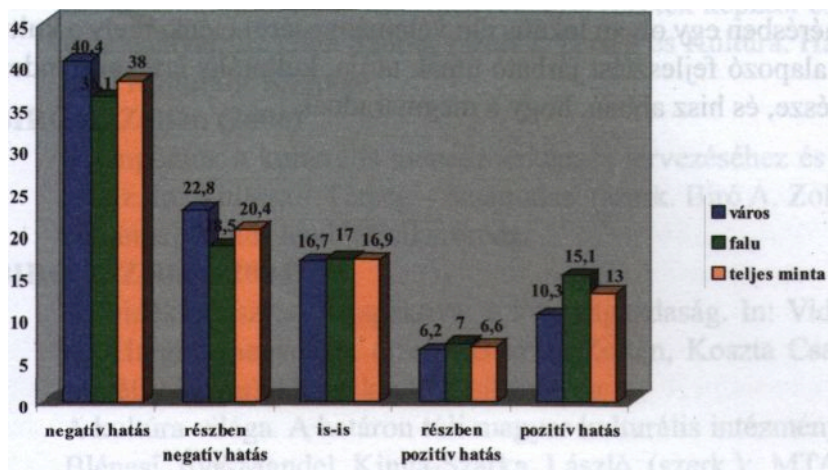
Az oktatási és kulturális szférában dolgozók kiemelten a jelenség negatív hatására voksolnak, 62%-ban. Átlag 58,7%-ban vallják ugyanezt a nézetet a válaszadók. Szintén az oktatási és kulturális szférában dolgozók azok, aki a legkevésbé látnak pozitívumot a jelenségben. Itt a technokraták, majd az adminisztratív elit emelkedik ki, de az sem haladja meg a 17%-ot.

A városi lakosok szkeptikusabbak, a falusiak inkább látnak pozitívumot abban, hogy a média és az Internet fogja hordozni a „kultúrát”. Negatívan ítélik meg a jelenséget a megkérdezettek, korcsoporttól függetlenül, átlagban 60%-ban.

13. ábra: A média és az Internet fogja hordozni a „kultúrát” (negatív-pozitív hatás foglalkozási terület szerint)

14. ábra: A média és az Internet fogja hordozni a „kulturát” (negatív-pozitív hatás településtípusok szerint)

Összegezve a felmérés kulturális értékekre vonatkozó eredményeit megállapítható, hogy a helyi elit foglalkozására, lakóhelyére, életkorára nézve nincsenek lényeges különbségek tekintetben, hogy mit gondolnak a jövőt illetően. A válaszadók többsége valószínűnek tartja, hogy megőrződnek a térség kulturális értékei, és ez optimista egybecsengésként értelmezhető. Az oktatási és kulturális szférában dolgozók véleménye ritkán rajzolódik ki markánsan, amiből az a következtetés vonható le, hogy nincs határozott elképzelésük, vagy állásfoglalásuk a kérdésben, illetve a véleményük egyezik a más szakmák képviselőivel. Feltevődik a kérdés: mekkora lesz a jövőben a kulturális elit társadalmi szerepe? A kulturális élet háttérbe szorulására az oktatás és kultúra területén dolgozó elit a legérzékenyebb. Úgy értékelik, hogy annak hangsúlyosan negatív következménye lehet, ha visszaszorul a kulturális élet a gazdasági élet a gazdasági tevékenység mellett.

A válaszadók igen magas arányban egyetértettek abban, hogy a jövőben a jelképek és az ünnepek tartósan fontosak maradnak, ez azt jelenti, hogy az identitástermelési folyamatokat továbbra is működtetni fogja az elit. A térség jövője szempontjából lényeges kérdés, hogy hogyan látják, milyen eséllyel értékesíti kulturális adottságait gazdaságilag a térség. A megkérdezettek több, mint fele valószínűnek tartja, hogy a térség gazdaságilag is hasznosítani tudja kulturális értékeit, és ennek egyértelműen pozitív hatását jelölték meg. Azt a hipotetikus kijelentést, miszerint a kulturális értékek csak múzeumokban élnek tovább, foglalkozástól függetlenül a megkérdezettek átlag 65% elutasítja. Konszenzus van a válaszadók között abban is, hogy negatív hatása lehet annak, ha a kulturális

értékek muzeális tárgyakká válnak. A „magaskultúrát” képviselő térségi intézmények fenntartásáról egybehangzóan vélekedik a térségi elit, a válaszadók általában több mint fele egyetért azzal az állítással, hogy egyre nehezebbé válik a fenntartásuk.

Jelen felmérésben egy olyan lokális elit véleménye tárul elénk, mely a kulturális értékekre alapozó fejlesztést járható útnak tartja, kulturális értékei mindennapi életének része, és hisz abban, hogy a megmaradnak.

Szakirodalom:

BIRÓ A. Zoltán-BÁLINT Blanka-MIKLÓS István (2006)

Székelyföldi kulturális intézmények, szervezetek képzési és információs igényei. In: Oláh Sándor (szerk): Téréség és Kultúra. Hargita Megyei Kulturális Központ.

BIRÓ A. Zoltán (2006)

Szemponatok a kulturális menedzserképzés tervezéséhez és szervezéséhez. In: Kultúra – Téréség – Szaktudás, (szerk. Biró A. Zoltán, Bodó Julianna) Alutus kiadó, Csíkszereda.

BIRÓ Z. Zoltán (2004)

Új vidékfejlesztési perspektíva: a kultúragazdaság. In: Vidékfejlesztés Hargita megyében, (szerk. Biró A. Zoltán, Koszta Csaba János, Mátéffy Mária) Alutus kiadó, Csíkszereda.

A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer. Blénesi Éva-Mandel Kinga-Szarka László (szerk.): MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet Budapest, 2005.

MIKLÓS István (2005)

Forrásbevonási gyakorlat a székelyföldi kulturális intézmények esetében. In: A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer. MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest. Kultúrázók.

Falusi kultúrotthonok Hargita megyében, (szerk. Ferencz Angéla) HMKK könyvek, 2006.

Téréség és Kultúra. Oláh Sándor (szerk) Hargita Megyei Kulturális Központ, 2006.

BENES Sarolta (2006)

Kulturális jellegű újságcikkek a Hargita Népe napilapban. Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda.

FEKETE András Oszkár (2006)

Térségi kulturális intézmények szerepe a lokális identitás és a versenyképesség alakulásában. Szakdolgozat – SAPIENTIA-Erdélyi Magyar Tudományegyetem. Műszaki és Társadalomtudományi Karok, Szociológia Szak, Csíkszereda.

Biró Z. Zoltán

ÚJ VIDÉKFEJLESZTÉSI PERSPEKTÍVA: A KULTÚRAGAZDASÁG¹

Az utóbbi két–három évtizedben a vidékfejlesztéssel foglalkozó szakirodalom kulcsfontosságú kérdései közé tartozott a vidék fogalmának körüljárása, a vidékfejlesztés egyre hatékonyabb módszereinek a kidolgozása. Ez az írás rövid ismertetés az ezredforduló előtt kialakuló és ma Nyugat-Európában divatban levő új vidékfejlesztési irányzat, a kultúragazdaság kialakulásáról, módszereiről. Emellett az elmúlt 3 évben végzett gyakorlati munka tapasztalatainak összegzéseként a tanulmány végén arra teszek kísérletet, hogy a korábban bemutatott elméletek gyakorlatban való alkalmazhatóságát elemezzem.

A vidékfejlesztés elméletében és gyakorlatában változatos fejlesztési stratégiákkal találkozhatunk. (Erről a témáról Csige András: *A paraszti közösségtől a ruralitásig: a nemzetközi vidékkutatások utóbbi harminc évének néhány kulcsproblémája* című írása tartalmaz igen részletes tájékoztatást.) Az egyik legelterjedtebb az exogén forrásokon alapuló támogatási-fejlesztési forma, amikor egy vidék vagy kistérség kintről érkező pénzek segítségével próbál felzárkózni környezetéhez. Az exogám forrásokra alapozó fejlesztési gyakorlatban nagy szerepet kap az állam, a külső szakemberek véleménye, míg a térségi emberek, a térség véleménye saját fejlődési irányának meghatározásában alig vagy egyáltalán nem érvényesül. Ugyanakkor megjelent a tisztán endogén forrásokat hangsúlyozók tábor, akik az önfenntartást, az önellátást helyezik előtérbe. Mindkét fejlesztési forma egyaránt tartogat előnyöket és hátrányokat a fokozottan periférikus helyzetű térségek számára. Az exogám fejlesztési forma egyik legnagyobb hátránya, hogy nem biztosít elegendő teret a vidék saját elképzeléseinek. A tisztán endogén forrásokból származó programok veszélye abban áll, hogy elszigetelik az illető térséget környezetétől, ezzel kizárják azt nagyobb együttműködési lehetőségekből, a tágabb, nemcsak az illető vidéket magába foglaló folyamatokból.

A hazai vidékfejlesztés szempontjából nézve pozitívum, hogy Székelyföld kulturális tartalékai az európai szempontrendszer alapján értéként definiálhatók. A fejlesztési programok több esetben építenek ezekre a kulturális erő-

¹ A tanulmány korábbi, rövidebb változata a Vidékfejlesztés Hargita megyében (szerk. Biró A. Z. – Koszta Cs. – Mátéffy M., Alutus Kiadó, 2004) című kötetben jelent meg.

forrásokra, ám megfelelő konceptualizálás hiányában nem mindig tudják teljes mértékben kihasználni az ilyen projektekben rejlő lehetőségeket.

A '70-es években a vidék felzárkóztatásával foglalkozó szakirodalomban radikális paradigmaváltást figyelhetünk meg. Ennek következtében a falu, a periférikus települések marginalizálódásának megszüntetését már nem a vidék felszámolásában keresik, hanem a meglévő erőforrások kiaknázásában, bővítésében. A mezőgazdasági beruházások növelése, majd az ipar szerepének előtérbe kerülése, a városról falura történő migráció megjelenése, a ruralitás fogalmának kialakulása mind mind hozzájárult egy új fejlesztési koncepció kialakulásához. Ennek az új fejlesztési koncepciónak egyik fontos állomását jelentik a kulturális erőforrások újraértékelésével és gazdasági hasznosításával foglalkozó tanulmányok. Írásomban Christopher Ray 1996-ban megjelent tanulmányának (Ray 1998) bemutatására vállalkozom, aki a vidékfejlesztés szakirodalmában először fogalmazza meg a kultúra és a gazdaság új összefüggéseit és az ebből adódó alkalmazási lehetőségeket. Mindenekelőtt szükségesnek tartom tudománytörténeti szempontból meghatározni a kultúragazdaság helyét a vidékfejlesztésben, majd vázolom kialakulásának előfeltételeit. A Ray által javasolt fejlesztési stratégia ismertetése után konklúzióként a vidékfejlesztés kultúragazdasági megközelítésének helyi (székelyföldi) alkalmazhatóságára kérdezek rá.

1. A kultúragazdaság helye a vidékfejlesztésben

Christopher Ray a „*Culture, intellectual property and territorial rural development*” (Kultúra, intellektuális tulajdon és területi vidékfejlesztés) című írásában a kultúragazdaság elméletének és gyakorlatának kialakulásáról, a kulturális források felhasználásáról ír. Tanulmánya bevezető részében röviden vázolja a kultúragazdaság mai, nyugat-európai helyzetét. Nyugat-Európában – írja – a városi és vidéki területek napjainkban egyre inkább adaptálják a kulturális jegyeket mint kulcserőforrásokat, a területfejlesztés céljaihoz. Ezek a stratégiák válaszlépésként értelmezhetők azokra az extra-lokális erőkre, amelyek erős hatásukkal képesek aláaknázni a kisebb térségek szocio-gazdasági megingásait. Ezek az erők a neoliberális kapitalizmus által polarizált gazdasági erőpotenciál és a politikai reformokon keresztül történő gazdasági támogatás következtében sok vidéki területet rendkívül sebezhetővé tettek. (Ray 1998. 3.)

A több szempontból hátrányos helyzetben lévő areák válaszlépésként olyan fajta belső fejlődésre törekednek, amely során újrafogalmazzák a gazdasági aktivitást, úgy hogy az elsősorban lokális – fizikai és humán – erőforrásokon alapuljon. A lokális erőforrások keresése és hangsúlyozása nagymértékben ezen areák felé terelik a figyelmet, és Christopher Ray véleménye szerint manapság

tanúi lehetünk az ilyen jellegű kezdeményezések igen széles körben való elterjedésének. Ezek az új kezdeményezések a lokális areák szociális és gazdasági fejlesztésében a helyi kulturális erőforrásokat tekintik kulcsfontosságú tényezőnek. A szerző kulturális erőforrásként kezeli többek között a hagyományos ételeket, nyelvjárásokat (regionális nyelvek), a népi mesterségeket, a folklórt, a helyi vizuális művészeteket és színművészetet, irodalmi alkotásokat, történelmi és prehisztórikus helyeket, a helyi flóra és fauna egyes elemeit.

A rurális térségek azon törekvését, hogy lokalizálják a gazdasági irányítást – a terület saját kulturális identitásának (újra)értékelése által – a vidékfejlesztés kultúragazdasági megközelítésének nevezik. A *gazdaság* szó az erőforrások, a termelés és a fogyasztás közötti kapcsolatokkal való foglalkozásra utal, míg a *kultúra* fogalma a gazdasági ágak újraértelmezésére, lokális tartalommal való feltöltésére vonatkozik.

Christopher Ray meglátása szerint a vidékfejlesztés gyakorlatában a kultúragazdaság elsősorban a „termék” részben érdekelt, vagyis azon forrásokban – a kulturális rendszer és az aktorok alkotta hálóban – amelyeket a terület érdekeinek szolgálatában használni lehet. Így a vidék szemszögéből nézve az extra-lokális felfogható „fogyasztó”-ként, aminek a illető terület politikai és üzleti úton „eladja” magát. Mind a termelő (a lokális közösség, a lokális terület), mind a fogyasztó (az extra-lokális) működő erőként értelmezhető. Így a kultúragazdaság elmélete konvergál azzal az elképzeléssel, miszerint a lokális fejlesztési folyamat egy dinamikus és kreatív vonzóerő, egyaránt részt vesznek benne külső és belső szereplők, felhasználva a vidéket képviselők által létrehozott hálózatot, meghaladva ezzel az „endogén és exogám modelleket”. Mivel egyaránt jelen van benne mind a lokalitás, mind a globalizáció, és mindkettő rendelkezik az egymásra hatás képességével, a kultúragazdaság termékeny modell. (Ray 1998. 3)

2. A kultúragazdaság előzményei

A kultúragazdaság ötlete három fő forrásból építkezik: a posztmodern perspektíva, illetve a posztindusztriális fogyasztó kapitalizmus változó szelleme; az Európai Unió vidékfejlesztési politikájának felívelése; a regionalizmus mint európai és globális jelenség növekedése.

Az első forrást elemezve Ray elsősorban Lash és Urry 1996-ban megjelent munkájára utal. (Ray idézi Lash-t és Urry-t, 1998.4–5) A szerzőpáros elemzésében kiemeli, hogy még az előrehaladott fogyasztói kapitalizmus is felfogható a rendelkezésre álló és jelentés nélküli kulturális termékek felértékeléseként, ugyanakkor meghatározható mint a radikálisan széttartó folyamatok összessége, amelyek lehetőséget adnak a munka és a szabadidő fogalmának újraértelmezésére, a közösség és a partikuláris újraalkotására, az átalakult szubjektivitás újra felépítésére, a

tér és a mindennapi élet komplexitásának heterogenizálására. (Ray 1998. 4–5.)

Így a tér és a termék elkülönül, szimbolikus értelemmel telítődik. Lash és Urry egy jelentősen növekvő reflexív emberi szubjektivitást határoz meg, amely lehetőséget ad a tevékenység és a struktúra szétválasztásának. Ennek értelmében a termelés egy intenzív elgondolt folyamat, amelynek „kifejezésteljes alkotóelemei” javakban és szolgáltatásokban manifesztálódnak. A fogyasztók ezzel szemben kialakítanak egy speciális, a termelőhöz hasonló viselkedésmódot, amit a szerzőpáros „ízléses esztétikai reflexivitásnak” nevez. Az ilyen jellegű fogyasztás és termelés eredményeképpen a jelentés igen gyorsan átalakul. Jelen esetben a termelői és a fogyasztói kultúra átalakulásáról van szó. A termelői magatartásmód a fogyasztói és a piaci igényekhez alkalmazkodva, de saját belső erőforrásaira támaszkodva termel, míg a fogyasztó társadalom reflexivitása abban áll, hogy figyelembe veszi a helyi értékek egyediségét, kizárólagosságát, sérthetlenségét. E konszenzus hiányában a vidékfejlesztés kultúra-gazdasági megközelítése nem válik életképessé.

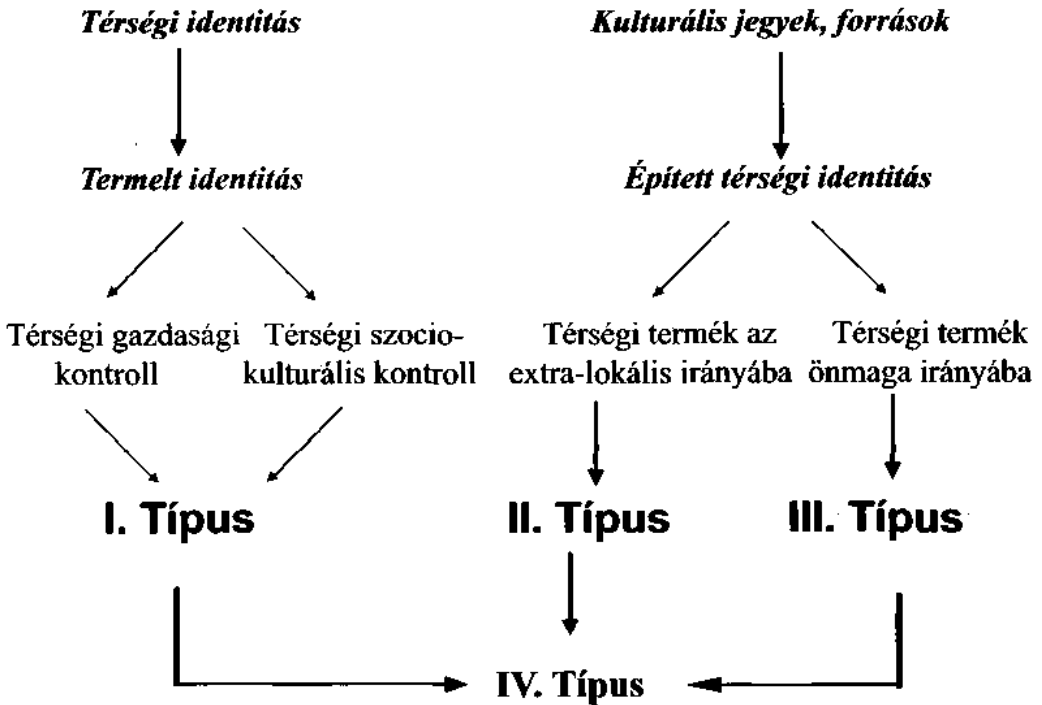
A kultúragazdaság másik forrása az Európai Unió fejlesztési politikája. Az 1998-as támogatási törvény megszavazásával az Európai Unió a fejlesztési projektekben egyre inkább a vertikális (területi, lokális) elképzeléseket részesíti előnyben a horizontális kezdeményezésekkel szemben. Az Unió vidékfejlesztési politikája szorgalmazta a lokális közösségek azon törekvéseit, hogy meghatározzák és értékeljék a helyi erőforrásokat – amelybe beletartozott a kulturális identitás is –, abban a reményben, hogy megteremtsék az Unión belüli gazdasági konvergenciát. A vidéki térségekre nézve ez a törekvés igen jelentős, mivel a „fenti” (állami) tervezés egybeesik a „lenti” elképzelésekkel, megteremtve az egyetértést a nemzeti és a lokális nézőpont között. A helyhez kötött termék megjelenése a tömegterméssel szemben egyéniségével ragadja meg a fogyasztói kultúra figyelmét, hangsúlyozva ezzel a vidék újraértékelésének jelentőségét.

A kultúragazdaság harmadik forrása az Európa szerinte fokozatosan erősödő regionalizmus, amelynek egyik célja, hogy az egyes térségek megmentsék saját kulturális identitásukat, biztosítva ezzel a szocio-gazdasági stabilitást. A regionalizmus célja kettős: egyrészt el akarja kerülni a perifériára való sodródást és keresi az integrációs lehetőséget az európai és gazdasági folyamatokba, másodsorban újra kell értelmeznie minden egyes régió számára a fejlesztés fogalmát, hozzá kell alakítania azt az illető kultúra értékrendszeréhez. Ez utóbbi radikális pontja a kultúragazdaságnak. Mindezek alapján kijelenthető – mondja Ray –, hogy a regionalizmus individuális, szociális és pszichológiai szükségletekből táplálkozik. Meglátásom szerint a szerző kettős integrációról beszél. A makroszintű integráció biztosítja a nemzeti vagy nemzetközi folyamatokba való bekapcsolódást, míg a mikroszintű integráció a lokális közösség beleegyezését, egyetértését és támogatását feltételezi a fejlesztés minden stációjában.

3.A kultúragazdaság mint fejlesztési stratégia

A vidékfejlesztés kultúragazdasági megközelítésének működéséhez három tényező együttes megléte szükséges. A fogyasztói és termelői magatartás átalakulása és összeegyeztethetősége, az állami és helyi fejlesztési stratégiák konszenzusa és a regionalizmus egyaránt nélkülözhetetlen az új fejlesztési stratégia kialakulásához. E három tényező jelenlétének függvényében Christopher Ray a kultúragazdaság négy, egymásra épülő fokozatát különíti el. Az alábbiakban bemutatom a Christopher Ray által készített grafikai ábrázolást, amely szemléletes formában vázolja a kultúragazdaság három modelljének működését, valamint a három modell együttes működéséből építkező negyedik variánst (Ray 1998.6.).

I. táblázat: A kultúragazdaság tipológiája.

a) Az első típus a regionális kultúra „házasításával” foglalkozik. Ez azon erőforrások létrehozására és értékesítésére vonatkozik, amelyek már rendelkeznek területi (lokális) identitással, vagyis könnyen transzformálhatóak a piacra, vagy felhasználhatóak a terület marketingjében. Ebbe a csoportba tartozik a kulturális turizmus, ahol a lokális kultúra és történelem változik „termékké”, de megemlíthető a jellegzetes helyi konyha, helyi ételek, népi mesterségek. Két érvet is felsorol az első fokozat fontosságának hangsúlyozására: a lokális jellegzetességek meghatározást és ugyanakkor lehetővé teszi a nagyobb gazdasági bevételt; a gazdasági aktivitás felügyeletének képessége következtében a lokális kultúra önmagát erősíti. Az első fokozat szükséges, mivel a kulturális erőforrások a fogyasztók szemében kizárólag egy bizonyos településhez vagy vidékhez kell kötődjenek (a külső szereplők házasítanak). A térség fejlődésének jelentős állomása a külső legitimáció. A regionális kultúra kreatív „házasítása” segíti, ösztönzi a saját magáról kialakított kép megerősödését, ugyanakkor a kifelé irányuló projekciót is.

b) A második típus új területi identitások konstruálásából és a „kinti világ” irányába történő projektálásából áll. A szerző a kulturális erőforrások lokális identitássá alakítását tartja meghatározó és a térség számára jövedelmező kezdeményezésnek, amelyek lokális vagy extra-lokális szervezeteken keresztül próbálják meghonosítani és reklámozni ezt az identitást. A második fokozat továbblépésként értelmezhető az elsőhöz képest: szándéka, hogy a térség számára jövedelmező (belső és külső) új kulturális erőforrásokat határozzon meg, kibővítve ezzel a már meglévő kínálati skálát.

c) A harmadik fokozat néhány szempontból megegyezik a *b)* pontban megfogalmazottal, mivel Ray itt is a második típusnál már megismert területi stratégiákat emeli ki (kulturális erőforrások lokális identitássá való transzformálása), de most ezeket a lokális kezdeményezéseket a térségen belül kell érvényesíteni (selling itself to itself). Ez a típus – a szerző szerint – a vidékfejlesztés egyik legfontosabb törekvése, akárcsak a LEADER programoké, amelyek szintén a belső fejlődés lehetőségét keresik. (Ray 1998.7.) Hasonló programokról szóló beszámolók alapján az ilyen jellegű kezdeményezések eredményeképpen megnő a helyi emberek és szervezetek önbizalma fejlesztési elképzeléseik és saját kulturális értékeik minősítésének tekintetében. Az önbizalom hiánya – hangsúlyozza Ray – lecsökkenti a gazdasági lehetőségeket és kezdeményezéseket, ami gazdasági szempontból sebezhetővé teszi a vidéket és ez a jelenség a hagyományos erők elvándorlását eredményezheti. A kultúragazdaság a lokális kultúra megerősítése és fejlesztése által kíván alapot teremteni a szocio-kulturális jólétnek. A területi identitás a helyi tőke és a vállalkozóréteg megkötésében ját-

szik kiemelkedő szerepet. A lokális kezdeményezések előtérbe kerülése pedig felkelti az üzleti élet szereplőinek figyelmét.

A harmadik típus hasznos elképzelés lehet abban az esetben is, amikor a térség erős kulturális elnyomásnak van kitéve. A lokális kultúra megerősödése/megerősítése különösen fontos a vidék túlélésének szempontjából, a lokalitás működő entitásként való feltámadása katalizátorként szolgál a térség lakóinak saját kultúrájukhoz való ragaszkodásában, lojalitásában.

d) A negyedik típus ötvözi a korábbi három típust, a térség önállóságának „minőségileg magasabb fokát jelenti”. A kultúragazdaság lokális szinten teremti meg az önellátást. A térség saját magára támaszkodva, saját erőforrásaiból építkezve lehetőséget kap, hogy elkerülje azokat a fejlesztési alternatívákat, amelyek a vidék hátrányára válnának. A kultúragazdaság hatékonyságával foglalkozó szakemberek véleménye szerint a negyedik típus hatékonysága abban áll, hogy lehetőséget biztosít minden fejlesztési régióknak, hogy az irányadó fejlesztési elméletekből és gyakorlatokból, valamint a rendelkezésére álló kulturális erőforrásokból – a helyi szereplők egyetértése alapján – kialakítsa saját specifikus fejlődési metódusait. Mindez természetesen feltételezi a térség széles körű újragondolását, a térség aktorai által kidolgozott etika tiszteletben tartását.

A négy egymásra épülő, egymást erősítő fokozat bejárása a helyi fejlesztők számára nem könnyű feladat és nem is végezhető el rövid idő alatt. Az első típus még csak arról szól, hogy „el kell adni” a térségre jellemző, már eleve sokak által ismer termékeket, így például a kerámiatárgyakat, a szötteket, a faragott bútorokat, a folklór elemeit stb. A második fokozat már nehezebb, hiszen olyan elemeket kell „saját terméké” átalakítani, amelyek még a térségen kívüliek számára nem ismertek, a térségen belüliek számára pedig nagyon is hétköznapi, megszokott elemek. Ilyen lehet például a borvízforrás (ásványvíz forrás), a szép táj, a paraszti gazdasághoz kapcsolódó munkavégzés stb. Az igazi nehézségek azonban a harmadik fokozattól kezdődnek, a helyi fejlesztők számára ez a szint a kultúragazdaság kialakításának igazi próbaköve. A kijelölt, sajátjának és értékesnek nevezett elemeket a helyi közösség tagjaival is értéként kell elfogadtatni, úgymond befelé is „el kell adni”. Ez az a közösségi léptékű azonosulási, legitimációs folyamat, amelynek eredményeként a térség lakói hinni és bízni kezdenek abban, hogy a térség elemei valóban a saját kultúrájuk részét képezik, és ezek föl vállalása kifelé és befelé egyaránt identitásképző erővel bír. A negyedik fokozat már nem csupán azonosulást, közös hitet, bizalmat feltételez, hanem a térség érdekében történő, a saját érdekek és értékek mentén történő közös

tervezést és közös cselekvést is. A kultúragazdaság mint fejlesztési paradigma a térség vagy adott esetben a település egészét kezeli (definiálja, építi, tálalja/értékesíti) „kultúraként”.

4. A helyi tudás teóriája

Amint azt láthattuk a kultúragazdaság több szempontból is összefügg a lokális identitással. Ebben az esetben fel kell tennünk a kérdést, hogy egy térség fejlesztése esetében hogyan tudjuk megfogni és értelmezni a helyi identitást, hogyan tudjuk ezt a kulturális jellemzőt a vidék „szolgálatába állítani”. Christopher Ray a „helyi tudás” fogalmát felhasználva körvonalazza a lokális identitás mint közösségi termék azon képességét, hogy egyes kulturális erőforrásokat helyi jellemzőkkel ruház fel.

A helyi tudás teóriája abból az előfeltevésből indul ki, hogy a kultúra (ami Ray tanulmányában esetében konvergál a „lokális tudás” fogalmával) gazdasági erőforrásként hasznosítható. Egyik legfontosabb feladat, hogy a térség meghatározza azt a különlegességet, azt az eszenciát, ami által a helyi tudás intellektuális tulajdonná válik, hogy ezeket az erőforrásokat hasznosítani lehessen a térség belső kezdeményezései érdekében. A helyi tudás teóriája nagymértékben a Clifford Geertz féle antropológiai kultúraértelmezésen alapul. Geertz szerint a kultúra az ember által font jelentésháló, annak a módja, ahogyan az emberek, cselekednek, gondolkodnak, ahogyan értelmezik a világot (Geertz 1994). A különböző viselkedési formák és jelentéshálók, amelyek szocializáció útján öröklődnek generációról generációra, működésben tartják a rendszert. A kultúra ebben az értelemben értelmeződik „helyi tudásként”, a kultúragazdaság pedig a lokális erőforrások helyi tudássá alakításának lehetőségeként.

Az állam és a lokális tudás jelenlegi kapcsolatát Christopher Ray több példán keresztül mutatja be. Van der Ploeg kutatása a különböző mezőgazdasági stílusok vizsgálatára fókuszál. Alapvető kérdése, hogy a modern mezőgazdasági elképzelések és technikák milyen okokból kifolyólag nem nyertek teret egyes térségek mezőgazdasági életében. Van der Ploeg megállapította, hogy azok a vidékek, amelyek évek során kialakítottak maguknak egy gazdálkodási formát igen erőteljesen ellenálltak az állami szintről érkező rendelkezéseknek. Ezek a rendelkezések gátolták őket a megszokott életmód akadálytalan továbbvitelére, ezért ellenálltak a modernizációs törekvéseknek. Az állam elhatározása, miszerint a fentről történő modernizáció a célravezető, kudarcot vallott (Van der Ploeg 1990, 1992). Ray értelmezése a következő: egy adott területen az univerzális törekvéseket előtérbe helyező államok (vagy nemzetállamok) erőteljesen elnyomják a lokális kezdeményezéseket, így a térségi kezdeményezések nem

kapnak helyet. A lokális társadalom védekezési mechanizmusként szembehe-lyezkedik a globális törekvésekkel, tehát magával az állammal szemben alakítja ki fejlesztési elképzeléseit.

A másik példa egy francia kutató tanulmányán alapul, aki egyes franciaországi borvidékek fejlődési irányát vizsgálta. A francia borexport sokszínűvé válásának egyik alapfeltétele az igen változatos borkultúrák kialakítása volt. Állami szinten támogatták a különböző térségek egyéni arculatának kialakítását, a lokális identitás megerősödését, illetve a lokális kultúrák és a helyben előállított bor szoros kapcsolatát. Emellett az állam tulajdonjog formájában garantálta a vidék számára fontos profitot. A vidék szempontjából az előbb felsoroltak szintén kiemelt fontosságot élveztek. Ray itt az állam és a térség kooperációjára hívja fel a figyelmet. Az állam és a térség törekvése egybeesik, így az állam előmozdítója a kultúragazdaság megközelítés uralkodóvá válásának: minden egyes térségnek megvan a maga erőforrása (jelen esetben a bor), a francia borkereskedelmi export érdekelt lett a különböző márkájú borok forgalmazásában, ezért támogatta az egyes térségek meglévő erőforrásainak legitimálását (a tulajdonjog garantálása) és gazdasági hasznosítását. A jogi feltételek biztosítása kiemelkedő fontossággal bír a térség számára, mert a tulajdonjog garantálása következtében az adott térségre jellemző termékek értékesítéséből származó előnyöket valóban csak az adott térségbeli szereplők realizálják. (Ray idézi T. Moran-t, 1998. 9–10.).

A szerző írásában összekapcsolja az intellektuális tulajdon és az asszociáció fogalmát. Érvelése szerint egy bizonyos vidékre karakteresen jellemző erőforrás (fémjelzi a vidéket) a konkrét gazdasági tőke mellett intellektuális tőkévé is válik és a továbbiakban a kisebb lokális erőforrások érvényesülését nagyban befolyásolja (asszociáció), vagyis a már felfuttatott termék saját népszerűségi faktora hat az új termékekre is.

A fentebb említett két példa a kultúragazdasági megközelítés két érdekes, a vidékfejlesztés szempontjából lényeges lehetőségére hívja fel a figyelmet: a) a tradicionális lokális kultúra maradványát újraértékeli mielőtt a modernizáció teljesen kiszorítaná és belehelyezi a rurális gazdasági folyamatba (lokális földművelési technikák megerősödése); b) a lokális érdekeket képviselő extra-lokális intézmények létrehozása. Hasonló eredmény érhető el más lokális erőforrásokkal is, mint például közösségi művészet (helyi irodalom és dráma, a helyi lakosok vizuális művészete). A helytörténet alapján kialakult lokális tudásanyag szintén képezheti a vidékfejlesztés tárgyát.

Christopher Ray tanulmányának utolsó részében kiemeli, hogy a vidékfejlesztés kultúra-gazdasági megközelítése nem csak a vidéki térségekre alkalmazható, hanem bármilyen településre, akár városra is. Csíste András véleménye szerint „mindez további elmozdulást jelent abba az irányba, ami a hatvanas években körvonalazódott először: a vidék és a város közti társadalomszervezési különbség előfeltevésének feladása, és annak vizsgálata, hogy miként értelmezzük a különböző társadalmi szereplők a vidéket, milyen sajátosságokat tulajdonítanak a vidékként definiált tereknek, és az értelmezéshez kapcsolódóan milyen társadalmi cselekvést valósítanak meg.” (Csíste 1999)

5. Kultúra-gazdaság Székelyföldön

Tanulmányom utolsó fejezetében arra a kérdésre próbálok választ adni, hogy az 1999–2000-ben megalakult Hargita megyei kistérségek, valamint a számban igen jelentős helyi kezdeményezések értelmezhetőek-e mint tényleges kultúra-gazdasági fejlesztési programok. Gondolhatunk itt többek között a népművészeti kirakodóvásárookra, a turistákat vonzó térségi népi ünnepekre, a természeti erőforrások kultúragazdasági aspektusaira, illetve minden olyan kulturális adottságra, amelyek fejlesztése potenciálisan mint kulturális, mint pedig gazdasági téren előrelépést jelenthet.

Tény, hogy a kistérségi és helyi kezdeményezések több olyan rendezvénynek adnak otthont, amelyek a lokális források projektációi. Ez azonban önmagában nem jelenti azt, hogy máris kultúragazdaságnak nevezhetnénk őket. A kultúragazdaság ugyanis, ahogy azt tanulmányom során igyekeztem kiemelni, bonyolult és komplex folyamat. A helyi erőforrások megléte kulcsfontosságú tényező ezen folyamat elindulásához, ugyanakkor szükség van a tágabb értelemben vett társadalmi folyamatokhoz való alkalmazkodásra és a helyi közösség egyetértésére is. Miközben bele kell illeszkedni – a lehetőségekhez mérten – a nagyobb térségi, városi, megyei, országos vagy még tágabb hatókörű fejlődési folyamatokba, mindvégig szem előtt kell tartani a helyi érdekek érvényesülését is. Ugyanakkor a kultúragazdasági fejlesztés megköveteli a Ray által felsorolt négy stáció egymásra épülését. Ez a négy fejlesztési stáció szorosan összefügg, de ami ennél még sokkal fontosabb, a négy fokozat feltételezi is egymást. A kirakók egyik darabjának hiánya az egész konstrukció létét megkérdőjelezi.

A Hargita megyei tapasztalatok ismeretében kijelenthetjük, hogy több olyan településsel, kistérséggel találkozhatunk, amelyekben az *a)* és *b)* pontban foglaltak többé-kevésbé jelen vannak. Meglátásom szerint a *c)* pont tartalmazza azokat a kihívásokat, amelyekkel a jövőben a kistérségeknek, a helyi fejlesztési kezdeményezéseknek szembe kell nézniük. A lokális kezdeményezések térségen belüli érvényesítése az ott lakók saját magukban vetett hitét és a saját kulturális

termékkel való azonosulását feltételezi. Ebben az esetben az eladásra, megmutatásra fölkinált termék már nem csak a piacgazdaság törvényeinek engedelmeskedő áru, hanem helyi tartalommal telített tárgy, a térségi kultúra része, még pontosabban annak egyik reprezentatív darabja. A vele való találkozás vagy a megvásárlás gesztusa révén a fogyasztó a térségi kultúra egy-egy reprezentatív darabját oly módon viszi magával (tárgyként, élményként, tapasztalatként), hogy eközben maga a térségi kultúra erősödik és gazdagodik. Mindez azonban feltételezi, hogy az önmagában elég sablonos piaci tranzakción kívül más is történik. Ez a „más” egy igen széles skálán mozgó találkozási esemény (kirándulás, beszélgetés, bemutató, stb.), ami betekintést enged a helyi kultúra mélyebb rétegeibe, Christopher Ray-re visszautalva, a „helyi tudás”-ba.

A Székelyföld-i térségben végzett több éves vidékfejlesztői munka során számos következtetés vonható le a kultúragazdaság gyakorlati megvalósíthatóságával kapcsolatban.

A helyi és térségi fejlesztési stratégiák elkészítése során a fenntarthatóság három alappillére – gazdaság, környezet, kultúra – határozta meg mint a helyzetértékelések, mint pedig a stratégiai célkitűzések struktúrálását. Az első érdekes szempont a három alappillér közötti fontosságbeli sorrend felállítása. A terepen szerzett tapasztalatok egyértelműen azt mutatják, hogy a három alappillér közül egyértelműen a teljes egészében gazdasági szinten megfogalmazott célkitűzések élveznek prioritást, míg a kulturális és környezeti szempontú beavatkozások háttérbe szorulnak. Mindez történik annak ellenére, hogy a térségben végzett felmérések egyértelműen azt mutatják, hogy jóval több környezeti és kulturális erőforrás áll a térségek, települések rendelkezésére. A gazdasági aspektus háttérbe szorulását már az is magában hordozza, hogy a rendszerváltás előtt is, és az azt követő közel két évtizedben is az általunk eddig vidékfejlesztési szempontból megvizsgált településeken/térségekben nem történt jelentős gazdasági szempontú változás.

A tervezési időszakot egyértelműen a fejlesztési stratégiákban megfogalmazott célkitűzések gyakorlati megvalósítása kell kövesse. A gazdasági és a kulturális szinten javasolt fejlesztési ötletek közötti egyik jelentős különbség a beavatkozáshoz szükséges anyagi és humán erőforrás mennyiségbeli eltérésében jelentkezik. Magától értetődik, hogy egy olyan térségben, amely nem rendelkezik már felfuttatott gazdasági húzóágazattal, jelentős anyagi, emberi és időbeli ráfordítást igényel ezek kialakítása és működtetése. Ezzel szemben a kulturális erőforrások nemcsak léteznek, hanem számos eleme már ma is működőképes (táncsoportok, hagyományokra épülő ünnepek, hagyományos mesterségek, stb.). Ezen erőforrások hasznosítása, a gazdaságiakkal ellentétben jóval rövidebb idő alatt és jóval kisebb ráfordítással megvalósítható lenne. Kiemelném, hogy a hangsúly a megvalósíthatóságon van. Ugyanis a megvalósítást követő

marketing (mediatizálás), valamint az ezt követő társadalmi diskurzusok indukáló ereje, nem csak a gyakorlatba ültetett fejlesztési elképzelés továbbélését, megerősödését jelenthetik, hanem nagymértékben képesek hozzájárulni más fejlesztési törekvések sikeres kivitelezéséhez, elsősorban azáltal, hogy konkrét, helyi példát tudnak felmutatni.

A kulturális és gazdasági szint szembenállásának harmadik aspektusa ugyancsak a megvalósíthatóság témakörébe tartozik. Korábban már szó volt a kivitelezéshez szükséges erőforrások közötti különbözőségről. Itt mindenképpen hozzá kell tennünk, hogy a gazdasági szférába történő fejlesztések erőforrásigénye nem csak azért jelent akadályt, mert mértékben jóval meghaladja a kulturális szempontú fejlesztési ötletekhez szükséges erőforrások mértékét. A gazdasággal kapcsolatos beavatkozások legnagyobb százaléka meghaladja egy település, sokszor pedig egy kistérség képességeit. Partnerre, társra lenne szükség. A rendszerváltást követő időszak pályázási gyakorlata egyértelműen azt mutatja, hogy a székelyföldi térségben egyértelműen az individuális pályázási gyakorlat uralkodik. Ennek értelmében a nagyobb erőforrások bevonását megcélzó, több település együttműködését (közös tervezés, közös pályázatírás, közös lobbizás, közös kapcsolatépítés, közös kivitelezés) kérő gazdasági beavatkozások beindítására (kivitelezésére?) jóval kisebb lehetőség van, mint hasonló számú partnert igénylő, de kisebb egyéni hozzájárulást követelő kulturális szintű fejlesztésekre.

Összegzőképpen kijelenthetjük, hogy annak ellenére, hogy a Ray által megfogalmazott kultúragazdasági fejlesztésekre szükség lenne (elsősorban a térségi/települési arculatépítés és identitáserősítés szempontjából) és Székelyföld rendelkezik ezekkel az adottságokkal, a közeljövőben nem várhatóak olyan alulról jövő kezdeményezések, amelyek rásegítés nélkül olyan szintű szinergiahatást képesek indukálni, mint a c) és d) pontban megfogalmazottak. Meglátásom szerint a szakmai elit kialakulása és a fejlesztésben érdekelt szakemberek intenzív terepmunkája, illetve szakmai tanácsadása lehetőséget jelent annak a folyamatnak a felgyorsításában, amely a helyi fejlesztésről való gondolkodás átalakulásához szükséges.

Szakirodalom

CSITE András – KOVÁCH Imre 1995

Poszt-szocialista átalakulás Közép- és Kelet-Európa rurális társadalmaiban.

IN: Szociológiai Szemle, 1995/2,49–72.

CSITE András 1999

A paraszti közösségtől a ruralitásig: a nemzetközi vidékkutatások utóbbi harminc évének néhány kulcsproblémája.

IN: Szociológiai Szemle, 1999/3,134–153 pp.

Geertz, Clifford 1994

Az értelmezés hatalma. Századvég Kiadó, Budapest.

MADARÁSZ Imre 2002

A globalizáció hatása és a helyi erőforrások a vidékfejlesztésben.

IN: A falu, 2002/1, pp. 25–30.

OBÁDOVICS Csilla – MOKOS Béla – KULCSÁR László 2001

A vidéki térségek emberi erőforrás fejlettségének alakulása Magyarországon.

IN: A falu, 2001/4, pp. 71–80.

Ray, Christopher 1998

Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development.

IN: Sociologia Ruralis, Volume 38, 3–20 pp.

Van der Ploeg, J.D. 1990

Labor, market and agricultural production.

(Boulder: Westview Press)

Van der Ploeg, J.D. 1992

The reconstruction of locality: technology and labour in modern agriculture.

IN: T. Mardsen et al.: Labour and locality: uneven development and the rural labour process. David Fulton, London.